

ISSN 2544-9338

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

RS Global

Scientific Edition

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

1(13), January 2019

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss

Chief editor

Issakova Sabira

Professor, Doctor of Philology,
The Aktyubinsk regional state university of K. Zhubanov, Kazakhstan

Editorial board:

Kolesnikova Galina

Professor,
Taganrog Institute of Management and
Economics,
Russia

Utebaliyeva Gulnara

Doctor of Philological Science,
Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan

Uzilevsky Gennady

Dr. of Science, Ph.D.,
Russian Academy of National Economy
under the President of the Russian
Federation

Krokhmal Nataliia

Professor, PhD in Philosophy,
National Pedagogical Dragomanov
University, Ukraine

Yarychev Nasrudi

Doctor of pedagogical sciences,
Candidate of philosophical sciences
Chechen state university
Grozny, Russia

Karimov Bakhtiyor

Professor, Doctor of Science,
Tashkent State Technical University named
after Abu Rayhon Beruniy, Uzbekistan

Sas Nataliia

Associate professor, Doctor of
Pedagogical Sciences,
Poltava National V. G. Korolenko
Pedagogical University, Ukraine

Mirza Natalya

Higher Doctorate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Karaganda
State University of E.A. Buketov, Kazakhstan

Mammadov Oruj

Ph.D. in Law,
The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of
Azerbaijan

Paramonova Svetlana

Ph.D. in Criminal Law,
Marie Curie Scholar / Senior Researcher
at Zagreb University, Law Faculty,
Croatia

Mazbayev Ordenbek

Doctor of Geographical Sciences,
Professor of Tourism,
Eurasian National University named after
L.N. Gumilev, Kazakhstan

Orehowskyi Wadym

Doctor of historical sciences,
Chernivtsi Trade-Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University,
Ukraine

Publisher –
RS Global Sp. z O.O.,
Warsaw, Poland

Numer KRS: 0000672864
REGON: 367026200
NIP: 5213776394

Publisher Office's address:
Dolna 17,
Warsaw, Poland,
00-773

Website: <https://rsglobal.pl/>
E-mail: editorial_office@rsglobal.pl
Tel: +4(822) 602 27 03

DOI: 10.31435/rsglobal_ijitss
OCLC Number: 1036501433
Publisher - RS Global Sp. z O.O.
Country - Poland
Format: Print and Electronic version
Frequency: monthly
Content type: Academic/Scholarly

CONTENTS

PHILOLOGY

- Kasimova Sarvinoz Sayfullaevna**
ARABIC LINGUISTIC IN TRANSOXIANA (XI-XIII CENTURIES)..... 3
- Верба Т. Ю.**
ОБНОВЛЕНА ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.... 7
- Мірончук Т. А., Одарчук Н. А.**
ПОНЯТТЯ ГІБРИДНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНОМОВНОМУ
ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: МОВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ..... 15
- Мамадалиев Ахмадали, Каримова Нодирахон Абдурашидовна**
К ВОПРОСУ О СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ ПЕРСОНИФИКАЦИИ..... 21
- Муталова Гулнора Сатторовна**
ОСОБЕННОСТИ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ЭПИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА АРАБОВ.... 28

SOCIOLOGY

- Lyaziza G. Adilova, Gulnara A. Abitova**
INSTITUTE SUPERVISION AS AN EFFECTIVE TOOL OF INSTITUTIONALIZATION IN
THE SOCIAL SERVICES OF KAZAKHSTAN..... 35

HISTORY

- Суннатов Н. Б.**
НУРАТА – СВЯЩЕННИЙ ГОРОД МУСУЛЬМАН..... 40

PHILOLOGY

ARABIC LINGUISTIC IN TRANSOXIANA (XI-XIII CENTURIES)

PhD, Kasimova Sarvinoz Sayfullaevna

Uzbekistan, Tashkent, Tashkent State Institute of Oriental Studies

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6322

ARTICLE INFO

Received 07 November 2018

Accepted 15 January 2019

Published 31 January 2019

ABSTRACT

The study was aimed to determine the research work which were done about Arabic linguistics in XI-XIII century in Transoxiana, especially, shows that lexicography of Arabic language, lexicology, theoretical basis of its grammar have been investigated.

KEYWORDS

Middle Asian scientists,
Transoxiana, language,
phonetic, lexicology, almost

Citation: Kasimova Sarvinoz Sayfullaevna. (2019) Arabic Linguistic in Transoxiana (XI-XIII Centuries). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6322

Copyright: © 2019 Kasimova Sarvinoz Sayfullaevna. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. Turkish peoples' culture in the Middle century is considered one of the valuable heritages of the world culture, however, combination of different nations and languages created valuable culture which makes surprised with its clarity and complexity till nowadays.

Arabic translation which was created in the Middle century can be weird for that means, "the basic tree of knowledge is in Makke but its harvest ripens in Khuroson". However, it's essential not to forget that Transoxiana took the main place in Muslim's Asia until the conquering of Mongols. Nishopur was the place where all scientists of Iran and Central Asian gathered and all Transoxianamosques were full of with the students who came far from countries. Samarkand, Bukhara, Urgench were in competition with each other about science and culture for many years, also cities of Transoxiana were ahead of in nature, poems, sarv and nakhv. Middle Asian scientists were active in many branches, especially at math, astronomy, medicine history, geography and philology (Arabian, Persian) from VIII century till XIII.

It's known that Arabian nomads conquered the cities which got higher culture than them and made them dependent to their own culture, arranged their religion and language in these places. As a result in the forming of Muslim's culture of the Middle Ages it appeared to Arabian –Muslims culture, despite the participation of other representatives of other countries. Usually nomads changed under the influence of local people whom they had conquered before. However, if we pay attention to the history of culture of the Arabian, we can see the tendency of keeping their national customs.

Spreading of Islam religion to another countries and the need of learning Arabic language by other nations were the main hit to simplifying its grammar for learning. The utterance which led to clarity the meaning of phrases, compound words, which expressed in Koran oyats, opened the way to learn the poetry as a subject which was created by Islam.

That is why, in Transoxiana not only fiction in local language but also scientific literature in Arabic language were developed. There were written many commentaries on books about Arabic grammar, different dictionaries and poetic prose works. Central Asia took the leading place during the

VIII –XII century on behalf of the great contribution to Arabic linguistics of the scientists who came from this land. [20,22]. It's essential to mention the work of scientists such as Avicenna, Abu Rakhon Beruni, Makhmud Koshgariy, Makhmud Zamakhshariy who contributed to Arabic linguistics.

Research results. After the independency of Somoni lands from the Central Asia from the X century, most of the big cities became central like Bukhara, Transoxiana, Nishopur and Urgench. In these centers the activity of poet, doctors, scientists and philosophers has been intensified.

As soon as Islam religion come to the territory of Transoxiana in the second half of the VII century, the interests of the scientists and local people to the learning Islam religion have been raised in IX century. Thus was the reason of publishing grammar books and brochures in which the main features of Arabic grammar was explained.

Moreover, Far and Near East countries led the development in the territory of Transoxiana. Many crafted scientists created their work about the theory of Arabic grammar in cities such as Fergana, Kharezm, Karshi, (Nasaf), Bukhara, Samarkand, Forob and Shosh. [14; 33-37].

It is important to mention the work of scientist Abu Raykhon Ibn Akhmad Beruni, who was greatly honored to world's culture in the forming of Arabic linguistic of Transoxiana. [15; 128-131]. He expressed his interest to language and linguistic in his work "Saydana". Well-known medicine man, scientist, poet, musician, great philosopher, physician as well as linguist Ibn Sino created the work about phonetics of Arabic language "Asbobu khudud al -khuruf". In this period many scientists honored to the development the school of Arabic linguistic of Transoxiana like specialist of good manners Iskhok Bukhori (death 206/821), Mukhammad Khorazmi (235/850), Mukhammad Keshi (249/863), Mukhammad Shoshi (291-366/904-976), Akhmad Boysakari (death 320/932), Mukhammad Samarkandi (death 343/954). In this territory studying the issues of Arabic linguistic began from the second half of VIII century and got its peak in the XI century.

Arabic linguistics achieved good results in XII century which was developed in a big rate in the XI century in Transoxiana. After the taking over by Mongols, such impacts of development were still observed in XIII century. However, among the scientists, who worked in the XI century Makhmud Ibn Jarir Zabbi Isfakkhoni Abu Mudarteacher of Makhmud Zamakhshari's, created many works about the Arabic grammar but his works could not be reached to us yet. There is a work about morphology of Mukhammad Ibn Ali Ibn Ibrakhim Khorazmi's like "Kitab fi-t-tasrif". (death 425-1034). Nasr Iskhok Bukhori [16;22-26] (death 405/1014) who was from Bukhara wrote grammatical brochure about introduction to "Sibavaykhi".

Abulkosim Makhmud ibn Umar ibn Akhmad Zamakhshariy, who honored with his scientific heritage to the development of world subject and culture, in his entire life wrote about seventy priceless work in the sphere of linguistics, history of literature, lexicography, geography and logic. There ten research work of this scientist about linguistic and among them "Al mufassal" is considered one of the best in his research work. Zamakhshariy was the member of Bagdod School. It is clear that most of the researchers of Bogdod School were busy with the science, therefore, all their utterances led them to express clearly grammar rules of Arabic language [8,40].

That is why his work "Mufassal" is considered one of the best classical works with its meaning and clearness. After the work of Sibavaykhi Book it is found one of the famous work and important research work and its author was one of the best about grammar among them. [19, 3]. "Mufassal" was one of the great work about grammar in Rome and Surry. At that period although there were many books about Arabic grammar, there was need to create grammatical complex, detailed research works. Thus, members of literature had to address to the scientist Zamakhshariy who was not Arabian but had good knowledge in Arabic language.

In Kharezm Scientist in Arabic language and represented of aruz science Abul Khasan Ali ibn Arrak Khorazmiy (death 583/1143), assistance of Makhmud Zamakhshariy Ali ibn Mukhammad Umranii Khorazmiy (death 560/1164), Mukhammad ibn Abul Kosim Bayjuk Khorazmiy (death 562/1166), and Abul Muiyyad Akhmad Makkiy (death 568/ 1172) worked at this period. [15.,128-131].

It is certain to mention the work of Al-khasan Katton Marvaziy Bukhoriy about science, gender and linguistics, who worked in Bukhara. [16,22-26].

In this period linguists of Fergana were also active in doing research works about Arabic grammar. Among the scientists of this country, linguists, historian and poet Mukhammad Akhsikatiy (death 520/1126), grammar researcher, poet Akhmad Ahsikatiy Abu Rashid (466-538/1)7-1133), chemistries, philosopher, doctor and linguists Asiriddin Axsikatiylars' (501-594/1108-1198) research papers take great attention. [14, 33-37]

In this period in Nasaf Abul Xavs Nasafiy (460-535,1068-1133) and Umar Nasafiy (461-537,1069-1142) did their research work about Arabic linguistics. Umar Nasafiy's work "Issues of linguistics" was very famous.

In the beginning of XIII century in Kharezm Nasr ibn Abu Sayd Ali Abul Fatx Mutarriziy (538-610,1044-1213), who was called like an assistant of Zamakhshariy, created his linguistic works like "Al-Mukaddimatul-Muyrriyafk-n-naxv", "Al-Iki a fk-l-luga", "Al-miybakhfk-n-navx". Scholar of Arabic grammar Kosim ibn Khudsayn Mukhammad Khorazmiy (565-616, 1160-1219) created works about sarv, outer flexi and syntactics, but most of them were not reached to us. Yusuf ibn Abu Bakr ibn Mukhammad Sakkokiy Kharazmiy (565-627, 1160-1229), who wrote description to the work "Mufasssal", "Unmuzaj" by scholar Zamakhshariy, became well-known with its work "Miftakhul-ulum".

In Bukhara Khamiduddin Daririy Bukhoriy held on his activity and wrote some works about the grammar of Arabic language, aruz and fikh. (666/1267). K. Brokkelman mentioned in his work that Dariry's works "Muqaddima" "Kitabul-aphu" nowadays are still being kept in Berlin library, and there was written description to the work "Al Gaya" of Abu Bakr Nishopur. That is why, Daririy wrote his first description to the work of Burkhonuddin Marginoniy Khanafiy's (died in 593 year) الهداية "Al-Khidaya" which consist of two parts and called الفوائد "Al-Favaid" ("Useful thing"). [22, 2]. This description consists of two parts which help to clarify complex parts of the work.

As we look though the research works which were done in Transoxiana in the XI and XIII century, we can be aware of those linguists, who were from Bukhara and Khorezm, worked effectively. Until this period and later on scientists, who were from Samarkand and did their research work, just did not work effectively during the period of culture civilization, but one of the crafted scientist Masud Taftazoniy (712-791,1312-1389) made his great contribution in grammar, morphology and the rights of Islam sphere in the XIV century.

It is clear from the analysis of scientific resources that not only linguists of Forob and Shosh were active in the XI century, but also in the XII century linguists of Nasaf and Fergana were active in explaining of Arabic grammar.

Research works, which were done about Arabic linguistics, can be divided into two types: theoretical and practical. Zamakhshariy's work "Mufasssal" belongs to theoretical type. Most of the linguists address to this work to solve some complicated issues about grammar. We had mentioned before that scientist used the extraordinary way of expressing Arabic grammar in his work "Mufasssal". This work consists of four sections; firstly, the author divided the words in Arabic language into three sections according its parts of speech (name, verb, auxiliary word) and in these sections he observed the grammatical issues which mainly specialized to the certain parts of speech; in the fourth section phonetics of Arabic language as well as phonology issues have been explained. In introduction part of the work it is mentioned that it is necessary to learn Arabic language grammar dividing it into name, verb and auxiliary words; firstly – in name section description is given to the situation of flexi.

In the second section of the work Zamakhshariy explained actions of verbs to its past, present and future tense, moods, active and passive voices, transitive and intransitive verbs, auxiliary verbs, insulting, surprising verbs and three or four syllable verbs. In the third section some issues about interjections, conjunctions, transitions and suffixes which show variety functions have been researched.

Other phonetic issues, which belonged to all three sections but were not discussed yet, are described in the fourth section of the work. There stops of the sound, omitting the sound which is expressed with khamza, coming together of two consonant letters, reading of the words which began with the consonant letter, adding of the suffixes, interchanging of letters, gradations rules of sick letters, addition of the same letters' rules have been explained.

Thus expression of issues of Arabic grammar cannot express functional interchanges of parts of speech and mutual dependency which is only connected with this language. Therefore, Zamakhshariy used the style which was not used in the traditions of Arabian linguistics and for the first time he showed "Mukaddima" in his work as well as by means of dependency explanation between the parts of speech he honored greatly to the development of Arabic grammar. Because such kind of new approach was the reason of appearing new terminology and rules in Arabic language grammar.

"Unmuzaj" by Zamakhshariy, "Miskhob" by Mutarriziy, and "Mukaddima" by Daririy's pamphlets are considered to have practical character.

"Unmuzaj" pamphlet is specialized for studying Arabic language, Zamakhshari created this pamphlet shorter and briefly than "Mufasssal". "Miskhob" by Mutarriziy, and "Mukaddima" by Daririy's pamphlets are also specialized for studying and there expression of grammar style is different. Zamakhshariy divided the themes of Arabic grammar into name, verb and letter sections and studied them separately, but Daririy did not distinguish them into groups and explained them in its

style. As we mentioned before Daririy in his book “Mukaddima” showed the parts of speech of the Arabic language, then explained one after another flexi, initial name (subject) and its attribute (predicate), however, verb and particle which impact to these parts, the usage of cases, subordinate words, grammar categories, abbreviation words, not completely declining themes. Such approaches of Daririy in explaining themes are also pursued in the work of “Al-Kitab” of Sibavakhi and in his followers work “Tydokh” of Abu Ali Khasan Farisiy (died in 987). [10;17]. Many of the navkh people also have used this type of style to show the specialty of Arabic grammar.

Nosir Mutarriziyalso wrote his pamphlet named “Misbokh”, which was clear and briefly and consisted of five chapters, that was written by the help of used style in Jurjoniy’s work called “Avamilu-lmi’a” and he followed the practice about education of baghdod linguists. Mutarriziy remembered the work “Avamilu-lmi’a” in the introduction part of the third chapter of “Misbokh” as following: هي على ثلاثة اصناف – حروف و اسماء و افعال و جملتها احد و تسعون عاملا على ما ذكره الامام محقق رحمة الله عليه في المائة They that reasons will be in three types: auxiliary words, names and verbs, as Imam (let Allah make him in peace) mentioned in his work named “Mi’a”, there number is 91 almost. By the following this style, every grammatical issues in Arabic language has been studied according to certain facts. The first section of the work is devoted to the grammatical terms, the second one fact in criterions (that grammatical issues which occurs based on some rules), the third section oral factors (during the many years has been used in oral speech and became the certain one), the fourth section meaningful factors and the fifth section is dedicated to learn grammatical issues which were only specialized in Arabic language.

Conclusions. It is essential to say in conclusion that analyzing the research work which were done about Arabic linguistics in XI-XIII century in Transoxiana, especially, shows that lexicography of Arabic language, lexicology, theoretical basis of its grammar have been investigated.

REFERENCES

1. Ахвледиани В.Г. Фонетический трактат Авиценны. – Тбилиси, 1966.
2. Ахвледиани В.Г. Арабское языкознание средних веков. История лингвистических учений. Средневековый восток. – Л., 1981.
3. Бартольд В.В. Ученые мусульманского ренессанса. Соч. Т. VI. – М.: Наука, 1966. – 784 с.
4. Белкин В.М. Арабская лексикология. – М.: МГУ., 1961. – 200 с.
5. Белова А.Г. История арабского языка. – М.: Наука, 1979. – 218 с.
6. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.: Высшая школа, 1975. – 304 с.
7. Вопросы восточного литературоведения и текстологии. – М.: Наука, 1975. – 244 с.
8. Габучан Г.М. К вопросу об арабских грамматических учениях. Семитские языки, сборник статей. – М., 1963.
9. Гамаль Л. Основы классификации слов в арабской и русской грамматических традициях: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1975.
10. Гиргас В. Очерк грамматической системы арабовъ. –СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1873. – 203 с.
11. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – М.: Изд.вост.лит., 1963. – 593 с.
12. Звегинцев В.А. История арабского языкознания. Краткий очерк. –М.: МГУ, 1958. – 80 с.
13. Зокиров Ш. Арабские язычные источники IX-XII вв. и их значение в изучении этнополитической жизни народов Средней Азии (тюркоязычные народы): Дисс. ... канд. истор. наук. – Ташкент, 1994. – 190с.
14. Носирова М. Мовароуннахрда араб тилшунослиги. Филология масалалари. – Т.: Жаҳон тиллари университети, 2011. – № 4. – Б.33–37.
15. Носирова М. Ўрта асрларда Хоразмда араб тилшунослиги // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент: Техника университети. – 2010. – № 1. –Б.128–131.
16. Носирова М. Бухоро ва Самарқанднинг ўрта аср тилшунослари / Илмий-таҳлилий ахборот. ТИУ. – 2010. – № 1. – Б. 22–26.
17. Носирова М.А., Турдалиев Б. Араб тилида эга ва кесм категорияси. – Т., 2007. – 116 б.
18. Робакидзе Н. Фонетическая концепция аз-Замахшари: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тбилиси, 1984. – 22 с.
19. Самирой Ф. Ад-Дираса ан-нахвийа ва-л-луғавийа инда аз-Замахшарий. – Бағдод, 1971.
20. Фролов Д. Арабская филология. – М., 2006.
21. Richard Burton. Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus. –New Delhi, 1996.
22. حاجى خليفة. كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون. بيروت. 1981.
23. Маҳмуд Замахшарий. المفصل في صفة الاعراب - 'ал-Муфаййал фк йифати-л-и'рāб. ЎзР ФАШИ. Қўлёзма №5198. – 1357 й.
24. Носир Мутарризий. كتاب المصباح - Kitābu-l-miṣbāḥ. ЎзР ФАШИ. Қўлёзма №3312/5.
25. Ҳамидулло Даририй. Муқаддима. ضريري - 'Уаририй'. ЎзФАШИ. Қўлёзма №6452. –11в. 1284 й.
26. <http://shamela.ws>
27. <http://ar.wikipedia.org>

ОНОВЛЕНА ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Вербі Т. Ю., здобувач

Запорізький національний університет;

викладач філологічних дисциплін предметно-циклової комісії українознавства та філології

Запорізького електротехнічного коледжу Запорізького національного технічного

університету; Запоріжжя, Україна.

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6323

ARTICLE INFO

Received 02 November 2018

Accepted 20 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

historical stories,
problematics,
reliable realities,
author's versions,
expressive-figurative mean

ABSTRACT

The article analyzes the actualization of a problem of renewed interpretation of the centuries-old Ukrainian-Polish confrontation, in particular, in the Liberation War of Ukrainian people in the mid-17th century. The researcher goes deep into the vision and interpretation of those events as excessive apologetization of the Polish knights "without fear and reproach" in Polish historiography and in the novel by G. Sienkiewicz "Fire and Sword". There is reminded a sharply negative remark was made by the Ukrainian historian V. Antonovich about work of G. Senkevich, and supported by historian-local historian Ya. Novitsky. Oppositionally critical opinion about G. Sienkiewicz's dominates in the novel by O. Sokolovsky "Bohun" – works is a multi-faceted, shows how the labor masses, Ukrainian peasants without rights, "claps" became the decisive force in gaining liberation. However, there is seen the ideological class approach on the direction of artistic modeling against the Cossack elders. The story of Y. Kachur "Ivan Bogun" was seen by literary critic T. Syrotyuk as a polemical answer to O. Sokolovsky's novel. For the sake of the then government M. Sirotyuk emphasized that P. Panch in his novel "Rustling Ukraine" was able to clearly outline the social structure of the contemporary Ukrainian society, to convincingly show relations between its class parts, their place and role in the war. In analyzing of N. Rybak's novel "The Pereiaslav Council," the critic dared to criticize the tangible author's tendency to adorn Russian-Ukrainian relations of that time, the ideology of Tsar Alexei Mikhailovich, his ambassadors and voivods. The Critic V. Belyaev responded to the thrillion of Ivan Le "Khmelnysky", joining the Soviet official vision: Hetman raised the people to fight for reunification with brotherly Russia.

Particular feature of the historical story of Raisa Ivanchenko "Spilled steep banks" is a problematic field of reproduction of real, not fantasized events and phenomena, the accent on a very active participation in the peasantry's liberation war, the proof of the problem of "cruelty generates double cruelty". In the artistic modeling of the Pereiaslav Council, R. Ivanchenko, in contrast to N. Rybak, details the hetman's desire to make the tsar-autocrat to swear allegiance to Ukrainians as well as the boyars evasion from a direct answer. It was a significant writer's interest in the dramatic fate of Ukraine during the Ruin Time (60-70s of the 17th century). New aspects of the struggle of Voivodes groups for the Hetman's mace, the brutal interference of neighboring powerful powers in Ukrainian affairs, and the trial of man by the authorities included in the story of Yu. Mushketka "Getman, the son of Hetman" compared to the novels of P. Kulish "Black Council" and O. Pakhuchy "Yurys Khmelnychenko". Good focused the problem of parents and children, the relationships of children 10-14 years in the story of Maria Morozenko "Ivan Sirko, a great magician."

Citation: Вербі Т. Ю. (2019) Updated Issue of Historical Novel of the Beginning of XXI Century. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6323

Copyright: © 2019 Вербі Т. Ю. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Із відродженням і розбудовою української незалежної держави набувають особливого значення нові підходи до висвітлення українського історичного процесу, до розвитку історичної думки з подоланням хибних схем і суджень, заповненням «білих плям», поверненням замовчуваних і осквернених імен. Урізноманітнюється й удосконалюється порівняльне зіставлення історіографічних праць і художніх творів, збагачується інструментарій досліджень художнього літопису Княжої Русі, українського козацтва, Гетьманщини, Руїни, Української Народної Республіки.

На багатомірному пізнавальному змісті вибудовується цілісне бачення літературного процесу початку ХХІ ст., яке неможливо уявити без осягнення новаторських ознак історичної прози, зокрема історичних повістей. Лише в останні роки спостерігаємо поживлення інтересу до осмислення художньої специфіки історичної повісті, оновлення її змісту та форми, співвідношень історичних реалій і художніх версій, до висвітлення альтернативного моделювання історичних подій і осіб, збагачень системи зображально-виражальних засобів. Започатковані вони в дисертаціях К. Ганюкової «Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст.» (2003), В. Разживіна «Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20-30-х років ХХ ст.» (2008), у дослідженнях і публікаціях Н. Горбач, Г. Полякової.

Мета статті – окреслити проблемно-тематичні поля текстів, визначити спільні й відмінні ознаки у розгалуженому, витонченому осмисленні жорстокої сутності історії України. Конкретними завданнями стали виявлення еволюційної динаміки руху від традиційних до новаторських складників висвітлення обраних проблем, розкриття особливостей трансформації історичної правди в художню, порівняльний аналіз аспектів художнього світу творів історичної прози. Письменники розвивають осмислення проблем, пов'язаних із розширенням національно-державницької ідеї, утвердженні спільності мрій та прагнень українства, відстоюванням національної самототожності, самопізнання як складників націоформування, націобудівництва.

Актуалізується проблема *оновленої інтерпретації багатовікового українсько-польського протистояння*, зокрема у Визвольній війні українського народу середини ХVІІ ст.. Доводиться звертатись до бачення і трактування її подій як надмірної апологетизації польських лицарів «без страху і докору» і в польській історіографії, і в романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» (1882 – 1884 рр.). Роман на довгі роки почав визначати ставлення поляків до українців як до нижчої верстви населення (особливо 20 – 30-ті роки ХХ ст.); водночас він став могутнім стимулом для боротьби за незалежність Польщі, був своєрідною Біблією для польських легіонерів. [14, с. 81]

Різко негативну оцінку творові Г. Сенкевича дав український історик В. Антонович [«Польско-русские отношения ХVІІ века в современной польской призме»// Киевская старина. – 1885. – Кн. 5], який у козацтві вбачав продовження старої вічової громади Київської Русі, а в козацьких війнах – вияв боротьби за збереження общинного соціального устрою, протистояння двох національних ідей – демократичної і шляхетсько-аристократичної. Потім його підтримав історик-краєзнавець Я. Новицький. Хоча у подальшому редагуванні роману Г. Сенкевич вніс низку виправлень на основі зауважень В. Антоновича, зосередив увагу на сюжетній лінії класичного любовно-авантюрного трикутника, однак причинами українсько-польської війни він вважав особисту кривду Хмельницького, поєднання в ньому рис не лише хороброго і мудрого воєначальника, але й хитрого, підступного ворога, козацьку мстивість, розбещеність магнатів і фанатичних єзуїтів, амбіційність кожної сторони, небажання поступитися одна одній. Опозиційно-критичне щодо Г. Сенкевича зображення подій Визвольної війни середини ХVІІ ст. становили історичні романи О. Соколовського «Богун» (1931 р.), М. Голубця «Жовті Води» (1937 р.), П. Панча «Запорозці» (1946 р.), що, пізніше перероблений, став частиною роману «Гомоніла Україна» (1954 р.), Ю. Косача «День гніву» (1948 р.), Н. Рибача «Переяславська рада» (1953 р.), трилогія Івана Ле «Хмельницький» (1957 – 1964 рр.), романи П. Загребельного «Я, Богдан» (1983 р.), В. Кулаковського «Максим Кривоніс» (1983 р.), «Мартин Пушкар» (1987 р.), історична повість Я. Качури «Іван Богун» (1940 р.). Художню реконструкцію визвольної війни письменники 20-40-х років ХХ ст. «прагнули оцінити з класових позицій, що набули форм залежності від вульгарно-соціологічних концепцій, орієнтації на схематизм і спрощенство, на антиісторизм» [14, с. 525]. Ця ідеологічна залежність домінує і в романі О. Соколовського «Богун» (1931) – творі багатоплановому, що в різних сюжетних лініях інтерпретує становище різних верств суспільства середини ХVІІ ст., створює багатогранний образ епохи. Соціальний принцип запрограмовано словами з книги французького Боплана «Опис України», що взяті як епіграф першої частини (їх чотири) роману: «Шляхта живе як у раю, а селяни – як у чистилищі. А як ще селянам трапиться потрапити в неволю лихому панові – їхне

становище гірше від галерних невольників. Ця неволя змушує до втечі, а найвідважніші йдуть до запорожців» [13, с. 8]. Трудові маси, безправні українські селяни, «хлопи», чия гідність топтала шляхетська аристократія, стали вирішальною силою в здобутті визволення.

Художнє моделювання соціально-національного гніту часто спрямовано проти козацької старшини, хоча вона не була однорідною соціальною групою: «Серед неї зустрічались і українські шляхтичі, і прості козаки, вихідці з міщанства і селянства» [14, с. 239]. Виразником інтересів соціальних низів зображено Богуна на протигагу Б. Хмельницькому – виразникові запитів козацької старшини, яку польський уряд намагався відірвати від простих козаків.

Дослідники роману П. Моргаєнко, Т. Сагайдак, М. Сиротюк визначали, що Іван Богун у Соколовського – послідовний і безкомпромісний виразник інтересів низового козацтва і посполитих – нешляхетського і некозацького населення (селян, міщан). «Кожного козака свого полку Богун знав особисто» [13, с. 238]. Для нього неприйнятний вузький «старшинський» демократизм, неодноразово він виявляє у гострій формі свою одверту неприязнь до старшини, яка найбільше дбає про власні привілеї і багатства, щоб поробитися панами й підпанками. Взаємини Богуна і Хмельницького в романі складні. На їх розгляді докладно зупинявся М. Сиротюк у монографії «Українська історична проза за 40 років» [12]. Відзначаючи, що О. Соколовський закономірно найбільше уваги приділив образам Богуна та Хмельницького, М. Сиротюк навів зразки звинувачень критиків 30-х років, що письменник ідеалізував їх. А вже в 50-ті роки вони вдавалися в іншу крайність, безпідставно твердячи, що ніби О. Соколовський намагався зробити Хмельницького зрадником українського народу і протиставити його образу Богуна.

М. Сиротюк справедливо вважав, що «лінія особистих взаємин двох героїв не дає підстав для висновків про протиставлення їх письменником. Чи є в романі розходження між Богунем і Хмельницьким? Так, є. Вони виявляються в різному розумінні гетьманом та полковником стратегії і тактики ведення війни і зумовлені не розбіжністю їх політичних програм, інтересів (адже обидва герої-патріоти щиро прагнуть визволити рідну землю), а відмінністю двох натур, характерів. Досвідчений політик і дипломат, людина спокійної, розсудливої вдачі, Богдан Хмельницький так веде війну, щоб виграти її найменшою ціною. Тому він не поспішає, хитро маневрує, враховує мінливі політичні ситуації, стан і поведінку ворога, свої тили, резерви, можливих союзників і противників. Богун – запальний, рішучий вояк – не завжди може це все врахувати, збагнути» [12, с. 65-66].

Повість Я. Качури «Іван Богун» (1940) бачилася М. Сиротюку в багатьох відношеннях полемічною відповіддю на роман О. Соколовського. На його думку, про це свідчать навіть сюжетно-композиційні збіги: обидва твори відкриваються картинами, в яких розгорнуто події в Лубенському замку князя Вишневецького (хоча самі події не однакові), а закінчуються битвою під Берестечком. Ніби йдучи слідами свого попередника, торкаючись тих самих історичних подій, Качура на їхньому фоні по-новому трактує взаємовідносини між двома головними героями – Хмельницьким і Богунем і особливо поведінку, та й загалом постать, останнього» [12, с. 154]. Дослідник визначив, що міркування Богуна в повісті спокійніші, діловитіші, ніж у романі, а найголовніше те, що вони не відштовхують його від гетьмана, не заводять у табір старшинської опозиції» та кон'юктурно похвалив письменника за те, що «в епізоді повісті бачимо полковника на Переяславській Раді ясного, мужнього, з радісним огнем в очах – немов утілена в граніт перемога» [12, с. 155]. Похвалив навіть за відступ від історичної реальності: «Ухвалу Ради письменник трактує як волевиявлення всього українського народу». А причину «успіху» М. Сиротюк пояснював «опануванням історичною прозою соціалістичного реалізму, марксистсько-ленінської історичної методології» [12, с. 158].

Заслугою П. Панча М. Сиротюк вважав те, що той, тактовно використовуючи і далі розвиваючи традиції М. Старицького («Богдан Хмельницький»), значно глибше, ніж його попередник, розкрив справжній зміст періоду так званого «золотого спокою» (1638 – 1648), його провідні тенденції, основні суспільні конфлікти, яскраво зобразив життя народних мас, їх роль у визвольній боротьбі. «Малюючи в першій частині роману – «Запорожці» – картину жорстокої розправи польської шляхти над переможеними козаками, передаючи думи і настрої своїх позитивних героїв, П. Панч переконливо показав, що ніякого «золотого спокою», про який так галасувала Корона, на Україні не було, що в цей час Україна, придушена кованим чоботом окупантів, гомоніла, боролася проти поневолювачів, накопичувала сили для майбутньої всенародної війни, яку очолив Богдан Хмельницький» [12, с. 259]. Полум'я цієї війни, що з могутньою силою спалахнуло під кінець «золотого спокою», відтворено в другій («Посполиті») і третій («Нехай гине ворог!») частинах роману. Із дотриманням хронології

розгорнуто невелику за своїми часовими розмірами (з кінця 1647 по весну 1649 рр.), але дуже складну, густо насичену гострими конфліктами історичну панораму. На догоду тодішньому офіційзу М. Сиротюк акцентував, що «П. Панч зумів чітко окреслити соціальну структуру тогочасного українського суспільства, переконливо показати взаємини його класових станів, місце й роль цих станів у війні» [12, с. 264].

Історичні події – від урочистої зустрічі Б. Хмельницького в Києві (23 грудня 1648р.) до смерті гетьмана (27 липня 1657р.) намагався змоделювати Н. Рибак у романі «Переяславська Рада» (1948, 1954). Мав рацію М. Сиротюк, визначаючи, що « тематично споріднені, ці твори водночас дуже відрізняються з погляду відтворення історичних подій» [12, с. 292]. Письменник цілеспрямовано «показує, як у ході війни визрівала ідея об'єднання України і Росії, як готувалась велика Рада в Переяславі (перший том), як після неї з'єднані українсько-російські сили успішно очищали вітчизняні землі від польсько-шляхетських загарбників (другий том)...» [12, с. 293]. І все ж М. Сиротюк насмілювався і на критичний закид: «Треба, проте, сказати, що саме з реалізацією проблеми українсько-російських взаємин середини XVII ст. зв'язані найвразливіші художні місця «Переяславської Ради». Ці взаємини Н. Рибак іноді передає занадто спрощено, прямолинійно, нерідко користуючись при цьому лобовими прийомами. У творі досить відчутна авторська тенденція до *прикрашення російсько- українських стосунків* того часу і їх носіїв, зокрема, історичних постатей. У романі дещо ідеалізовані цар Олексій Михайлович, його послы та воеводи. Ця ідеалізація особливо впаде в око, коли звернути увагу на те, що польські, норвезькі, татарські державні діячі зображені автором у сатирично-викривальному плані» [12, с. 301].

У трилогії Івана Ле «Хмельницький» (1957, 1963, 1965) сформульовано програму польської сторони – «прискорити унію, релігійно відокремити Україну від Москви, розоряти православних магнатів і замість козачих полків реєстровців поставити по прикордонню вірну традиціям шляхти польської збройну міліцію» – розширено художнім панорамуванням домагань вогнем і мечем окатоличувати український народ. Завершальна, третя, книга роману хронологічно охоплює події періоду з 1638 до початку 1651року. Дослідник В. Беляєв визначив: «Тут автор насамперед виокремлює картини кривавих розправ після поразки під Кумейками (1637)». І долучився до радянського офіційного бачення: Богдан Хмельницький – «виразник ідей і прагнень прогресивних сил українського народу, який піднявся на боротьбу за своє визволення, за возз'єднання з братньою Росією.» [1, с. 20].

Однією з провідних проблем В. Беляєв виділив *інтернаціональну*: «Іван Ле відтворює в романі широкий міжнародний резонанс всенародного повстання, взаємну підтримку людей різних національностей у спільній боротьбі за волю, проти гнобителів (серед них – молдаванин Іван Ганжа, болгарин Ісаїрлік, білорус Василь, турок Назрулла)» [1, с. 21]. І традиційно протиставив її націоналістичній: «Самим викладом подій митець об'єктивно спростовує вигадки націоналістичної історіографії, нібито основу визвольної боротьби українського народу визначали расово-релігійні чинники, він послідовно підкреслює соціальний, класовий характер боротьби» [1, с. 21].

Радянські дослідники історичної прози змушені були замовчувати інтерпретацію Визвольної війни середини XVII ст. в романі М. Голубця «Жовті Води» (1937), що був створений у роки, коли Західна Україна перебувала в складі Польщі. До того ж, ідеологічна система не могла вибачити письменникові, що він свого часу перебував у лавах Січових стрільців, що у період німецької окупації Львова очолював літературно-мистецький клуб. Художню сміливість письменника-патріота можна оцінити, враховуючи не лише фактичний протест проти однозначно негативних оцінок Богдана Хмельницького польською історіографією, але й *проти тенденційного бачення його постаті як зрадника повсталого українського селянства* – під впливом цього твердження у «Великій Радянській Енциклопедії» (1935). Дослідниця Т. Сагайдак простежила, що М. Голубець майстерно вів полеміку, а «також уникав і канонічності й ідеалізації Хмельницького, не оминав і його суперечливих рис» [11, с.470].

У художній хроніці подій протягом нетривалого, але дуже важливого в житті Богдана Хмельницького періоду – від нападу Чаплинського на Суботів, що датується 1647р., і до першої переможної битви гетьмана у травні 1648р. – «письменник так інтерпретує дії Хмельницького і його соратників, що вони домагалися не стільки відшкодування завданих збитків за подіяні кривди, скільки скасування «Ординації», поновлення прав і свобод війська Запорозького , надання козацькому регіону певної автономії та припинення переслідувань православної церкви» [11, с. 471-472].

Особливістю історичної прози Раїси Іванченко – авторки ряду наукових розвідок, монографій, статей, тетралогії історичних романів «Гнів Перуна» (1982), «Золоті стремени»

(1984), «Зрада або як стати володарем» (1988), «Отрута для княгині» (1995), відзначеної Національною премією ім. Тараса Шевченка (1996), є поліпроблемне відтворення на ґрунті реальних, а не сфантазованих подій і явищ.

Кілька вагомих проблем висвітлення Визвольної війни українського народу середини XVII ст. порушує письменниця і в повісті «Розлилися круті бережечки...» (2004). Вона акцентує проблему дуже активної участі у Визвольній війні *селянства*. Вже перші рядки повісті відтворюють прихід селян до табору під Білою Церквою до гетьмана, що підняв прапор боротьби з польськими панами: « – Клянемося тобі, пане гетьмане, від усіх волиняків і від усіх подільців... Будемо служити вірою і правдою матері нашої Україні... Візьми до себе нас! – Дебелий низькорослий селянин тримав у руках бриля й вклонявся козацькій старшині. Інші селяни постягували з себе шапки й очікувально стежили за полковниками, осавулами, суддями, що тісно обступили кремезного в плечах, із довгими вусами гетьмана» [4, с. 21].

Письменниця *візуалізує* *всеселянську підтримку* оборони рідної землі: «По мережаних комірцях, по шапках було знати волиняків, подолян, чернігівців, людей з Підгір'я й Покуття з усіх земель українських прийшли вони в цей табір» [4, с. 21]. Прибульці уособлювали *прагнення влитися до козацького війська* як рушія боротьби за волю.

Устами гетьмана проголошено *причини й мету боротьби*: « – Братіє, лицарство славне!.. Нехай же вам стане відомо, що ми підняли шаблі не заради наживи, а задля оборони нашого краю. Бо й звір захищає своє лігво. А нас хочуть зробити невільниками на рідній землі у власному домі» [4, с. 21].

Не оминає, а доказово трактує Р. Іванченко *проблему жорстокості в боротьбі*: « – До помсти!.. За тобою!.. – заревів натовп. Ненавистю налились очі, покривились обличчя, вуста... *Жорстокість породжує двократну жорстокість* . І це єдине виправдання. І як важко утримати цю стихію, бо вона мчить навально, як буря! Ой, дивися, пане гетьмане, хвиля накочується висока, аби й самого тебе не втопила» [4, с. 21]. Тобто, письменниця не вдається до моделювання однопланової спрямованості чи й пафосності гніву, а відтворює *реагування* на нього: «Ніяково тупцює старшина, скося поглядає то на гетьмана, то на шаленіючий натовп... Чи знайдуться у пана Хмельницького такі міцні вудила, щоб загнати ту хвилю людської ненависті в потрібні береги?» [4, с. 21].

Особливу увагу зосередила Р. Іванченко на художньому моделюванні Переяславської ради 8 січня 1654 р. І можна сказати, що *протиставила* його кон'юктурному висвітленню на догоду пропагуванню російсько- українського возз'єднання в романі Н. Рибак «Переяславська рада».

Сьогоднішня історіографія констатує, що загальна рада «не мала всенародного характеру, не була передбачена попередніми домовленостями царя і гетьмана. На раді гетьман виступив з промовою і змалював тяжке становище України, в якому вона опинилася після шестирічної виснажливої війни за незалежність» [14, с. 371]. Р. Іванченко конструює таке представлення: «Площа заніміла. І ніби від тої тиші прокинулися очі гетьмана... Гетьманові очі ніби заглянули в душу свого народу – одвічного страдника і борця. Але нескореного. Ніби закам'янілого од вічних мук» [4, с. 35]. Красномовними є зокрема такі часові панорами в промові Б. Хмельницького щодо аргументації переходу в підданство російського царя: «Аби ви самі обрали господаря з чотирьох, які пропонують нам поміч... Цар турецький єсть бусурман: усім відомо, як утискує він православних греків і скільки нашої крові пролив. Кримський хан – також бусурман, котрого ми поневоли собі в дружбу прийняли. Але скільки нестерпних бід, яке нещадне пролиття християнської крові зазнали від нього!... А православний государ, цар російський, з нами одної благочестивої віри. Зжалившись над нами, над нашими шестирічними молитвами, тепер милостиво до нас прихилив своє серце. І прислав до нас своїх наближених людей із царською милістю своєю... Окрім його царської руки благодішнішого пристанища не знайдемо...» [4, с. 36].

Р. Іванченко на відміну від Н. Рибак деталізує бажання гетьмана: «Ми хочемо, щоб і цар-самодержець запрягся нам у своїй вірності. Аби не зламав ніколи свого слова і не видав війська Запорозького й України польському королеві... А ще хочемо, боярине, щоб наші завойовані вольності не порушувались ніколи...» [4, с. 37]. Акцентовано також прохання полковницької депутації, щоб глава посольства боярин Бутурлін присягнув від імені царя і його реакцію: « Бутурлін щиро посміхається: що за недовірливі люди... За царя ніхто не може присягати!» [4, с. 38].

Межа повістєвого часу розтинається: нова сила, нова надія гримлять у церковних звонах, у пісні народу: «Гей, гей, щоб наша червона китайка, / Гей, гей, червоніла, / А щоб наша козацька слава, / Гей, гей, не змарніла!» Богдан слухав ту пісню-грім і витирив сльози радості. Не знав іще,

яку дорогу підступу і зрад уготовлять йому і його народіві самодержавні володарі, щоб зламати ту радість завойованої волі і крила для злету увись... Іще не знав...» [4, с. 39].

Значним був і є письменницький інтерес до драматичної долі України в часи Руїни. Сучасна історична наука визначає: «Руїна – період в історії України (60-70-ті рр. XVII ст.), характерними для якого були ослаблення Української держави, драматична боротьба старшинських угруповань за гетьманську булаву, brutальні втручання сусідніх держав в українські справи задля досягнення власних загарбницьких планів, занепад визвольних ідей» [14, с. 431].

В інтерпретації цих проблем у першому в українській літературі історичному романі П. Куліша «Чорна рада» (1846 – 1857) основою стала загальна козацька рада, скликана для обрання гетьмана Лівобережної України 17 – 18 червня 1663р. на околиці м. Ніжина. Названа «чорною» тому, що поруч із козацькою старшиною і городовим, і запорозьким козацтвом у ній взяли участь і козацька сірома (голота), селяни, міська біднота – соціальні низи («чернь»). Соціально-історичний роман-хроніка відображає реалії крізь призму соціальних відносин (боротьби станів, соціальних верств). Відповідна їй *проблематика твору: взаємини між панством, старшиною і простолюдом. Запорозька Січ – втілення демократичної козацької республіки, державотворчі й руйнівні сили в історичній долі України*. Авторська ідея П. Куліша полягала в тому, що розбудову української державності може забезпечити національна шляхетсько-старшинська верхівка, а не козацькі низи, які в очах письменника завинили найбільше, оскільки «колотили світом». Носієм авторської ідеї об'єднання двох берегів Дніпра під однією булавою є наказний гетьман Сомко, який бореться за владу з кошовим Запорозької Січі Брюховецьким. Актуальну думку письменника про необхідність єдності та згоди серед українського народу високо цінували Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, І. Франко.

Період гетьманування Івана Виговського тривалий час неоднозначно інтерпретувався в історичних працях за намагання об'єднатися з Польщею. Незважаючи на мінімальність фактичних відомостей про життя і діяльність цієї неординарної особистості, І. Нечуй-Левицький у романі «Гетьман Іван Виговський» (1899) «спромігся, опрацьовуючи доступні йому історичні джерела та наукові розвідки ... історично обґрунтовано та вмотивовано змалювати період Виговщини; разом із тим дещо дивно видається нечуєзнавцю Олені Поді свідомо відмова письменника від показу найбільш вирішальних і карколомних подій, пов'язаних з іменем І. Виговського (заколот Мартина Пушкаря, Конотопська битва, Чуднівська кампанія)» [14, с. 344]. Порушивши морально-етичну проблему – *випробування людини владою*, – «автор не ідеалізував персонажа, а навпаки, зображував його з усіма вадами й достоїнствами як людину, яка щиро бажає добра й процвітання своїй країні, але гине, не зумівши залучити на свій бік увесь народ» [10, с. 141].

У сучасній історії Руїни наведено докази того, що «в особі Виговського Українська держава отримала досвідченого політика, прекрасного дипломата й адміністратора, хороброго й талановитого воєначальника» [7, с. 71]. Як в історичних працях, так і у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» (2013 р.) трактування образу Виговського багато в чому зумовлено заповітом Б. Хмельницького синові Юрію. «Радься зі старшиною, а найперше – з Виговським. Чоловік він мудрий і козацькій справі відданий. Вір йому...» [9, с. 9]

Нові аспекти проблеми випробування людини владою внесено у повісті Ю. Мушкетика в зіставленні з попереднім твором – романом Ю. Пахучого «Юрась Хмельниченко» (1992 р.). У романі молодший син Б. Хмельницького в гонитві за батьківською булавою тричі зрікався чернечого сану й перекидався до московитів, поляків, турків, заплямував себе тавром відступника, зрадника. Він без жалю страчує непокірних співвітчизників, веде чужинців воювати на рідну землю. Кульмінацією зради у творі став штурм Чигирини турецьким військом на чолі з Кара-Мустафою та Юрасем Хмельниченком. Засліплений жадобою влади і страхом за власне життя, Хмельниченко жене від себе думки про те, що разом з одвічними ворогами української землі виступив проти своїх братів. Художню оповідь письменник часто зводить до декларативної констатації фактів, до повторень негативних характеристик І. Виговського та Ю. Хмельницького радянською історіографією.

Досліджуючи художнє моделювання цих образів у романі О. Пахучого і в повісті Ю. Мушкетика, науковець Людмила Романс наголошує, що повістяр простежує проблеми «фатального збігу обставин», за яких «Юрій змушений був взяти на себе гетьманування», «внутрішньої роздвоєності» як основних причин нереалізованості в житті, неможливості досягти слави батька, зберегти незалежність і цілісність Української держави» [10, с. 142]. Додамо, що *прагнення влади* зіпсувало і поведінку, і натуру Юрія: «Він взагалі став

дратівливий, нестримний у словах і у вчинках». Ю. Мушкетик образно узагальнює і моделює проблему в контексті розбрату та міжусобиць, що руйнували Україну.

Адресовані читачам середнього шкільного віку історичні повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван сірко, славетний кошовий» істотно розширюють відчуття часу, відкривають для них старий і вічно новий світ, вияви духовних цінностей, вчать відрізнати правду від кривди.

Майстерно сконцентровано *проблему батьків і дітей* на прикладах поведінки неслухняного Іванка Половця, згодом – Сірка, і спроб батьків привести його до пуття. Утверджуючи ідею, що «ніхто не знає ліпше своїх дітей, аніж рідні батьки», письменниця правдиво моделює вдачу малого Іванка, який не «відав цієї премудрості», «не обтяжував себе тим, що тато й мама разом із ним потерпали від його невизначеності». «Воліючи мати слухняного хлопчину, про яких зазвичай кажуть «хоч до рани прикладай», частіше мали затятого неслухняного розбишаку. Жалкого, як кропива, пекучого, як окріп» [8, с. 34].

Мати проникливо характеризує семирічного Іванка, який проситься відпустити його на купальське свято: «Марія з подивом видивляється на сина, потайки дивується: «Ох і затятий! Коли чого схоче, вицідить терпіння до краплі, а отримає таки своє. Тільки й махнеш рукою, вкінці замучившись змаганням із ним» [8, с. 31].

Аспекти материнсько-синівських стосунків ускладнено: «Почуваючись винним перед матір'ю, хлопець провадить рукою по змарнілому Маріїному чолі, обіцяє щиро: – я більше не буду... Мати сумовито зітхає, скрушно виповідає малому свої давні думки: – В тобі, сину, немов дві часточки людини живе: одна часточка – це мій лагідний та слухняний хлопчик, який маму і тата шанує, до порад дослухається, а інша частка – це казна-що, тільки й того, що люттю наповнене й непослухом. І ці дві часточки повсякчас змагаються між собою, краючи моє серце. Та й татове теж» [8, с. 33].

Безпосереднією експресії насичено зображення материнських переживань в епізоді розшуку заплаканою Марією Половчихою зниклого семилітнього сина купальської ночі: «Гнівається на пустуна, бідкається за ним, боїться за нього: «Чи не заблукав у лісі? А що, як раптом звір який наскочив на дитину? І нащо я дозволила йому бігти дивитися на купальське вогнище? Згасло купальське багаття, небоязка молодь подалася за цвітом папороті, а Іванко хтозна-де й подівся. Малий же, хворобливий, йому б дома сидіти» [8, с. 38].

Письменниця актуалізує проблему стосунків дітей 10-14 років, розходячись із канонами зображення дитинства легендарних героїв «для наслідування». Діти не приймали Івана Половця до свого гурту. Він був чужим серед них. «Відьомське зілля» – це закляте прізвище пошепки переповідалося із вуст в уста, відхрещуючи малого від дитячої юрби. Але що більше сторонилися його дітваки, тим жагучіше рвався хлопець до їхнього кола. Він хотів почуватися своїм з усіма. Мав велику охоту стати близьким до людей» [8, с. 35].

Щедро наділений від природи бурхливою цікавістю Іван Половець пробрався крізь лісові хащі до купальського багаття. Але побув біля нього недовго: «Щойно хлопець розігнався, щоб стрибнути через вогонь, Тарас Чорнопліт, головний підстрикач молодецької ватаги, ухопивши малого за комір сорочки, з насмішкуватим тоном здивувався: – Ти куди?! – Стрибати! – не розуміючи цього запитання, малий Половець повів поглядом по лицах. На його подив, усі чомусь насмішкувато видивлялися на нього» [8, с. 39 - 40]. Виник перший конфлікт: «Коли ж Тарас Чорнопліт, погордливо зблиснувши очима, глузуючи вимовив: – Оце ще мені парубок! – і гучний регіт враз покрив молодецький гурт» [8, с. 41]. А коли кривдник «повалив малого на землю і садонув його ногою, хлопець зненацька вихопився вперед, уп'явшись зубами в руку ненависного йому ватага, повис на парубкові. Намарно Тарас Чорнопліт, волаючи, бив малого по голові, відштовхував від себе, той не відпускав його руки. Заледве що хлопці розборонили їх» [8, с. 46].

Отже, стрімке оновлення співвідношень історичних реалій і художніх версій в історичних повістях ХХІ ст. зумовило новаторські риси їх проблематики. Встановлено, що попередні зображення Визвольної війни українського народу середини ХVІІ ст. О. Соколовського «Богун», П. Панча «Гомоніла Україна», Н. Рибак «Переяславська рада», в трилогії Івана Ле «Хмельницький», у повісті Я. Качури «Іван Богун» набули якісно нових рівнів художнього моделювання в повісті Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки...». В інтерпретації драматичної долі України в часи Руїни визначено внесення нових аспектів у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» порівняно з романом П. Куліша «Чорна рада». Канонічні зображення дитинства легендарних героїв урізноманітнено їх творенням у повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник».

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляєв В. «Борозною віку»/ Віктор Беляєв // Ле Іван. Твори. В 7-ми т. Т. 1 – К.: Дніпро, 1982. – с. 3 – 23.
2. Дончик В. Неминуче й неминуще: літературні досліді й хронічки / Віталій Дончик. – К.: Наукова думка, 2012. – 864 с.
3. Журавльова С. Взаємодія народнописенної і давньоукраїнської літературної традиції в історичній повісті «Розлилися круті бережечки...» Раїси Іванченко / Світлана Журавльова // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Донецьк: ДНУ, 2015. № 6. с. 81–84.
4. Іванченко Р. Розлилися круті бережечки... Повість / Раїса Іванченко // Вітчизна. – 2004. – №11 - 12. – с. 21 - 39.
5. Качура О. М. «Він був народжений задля більшого»: образ Івана Сірка в повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» / О. М. Качура // Козацтво в культурному просторі України і світу. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – с. 70 - 72.
6. Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Н. Миронець. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України, 2008. – 400 с.
7. Мицик Ю. Спадкоємець Богдана Хмельницького / Юрій Мушкетик // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – с. 66 - 72.
8. Морозенко М. Іван Сірко, великий характерник. Іван Сірко, славетний кошовий / Марія Морозенко. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. – 366 с.
9. Мушкетик Ю. Гетьман, син гетьмана.: Повість. / Юрій Мушкетик. – Харків: Фоліо, 2013. – 220 с.
10. Ромас Л. Деякі аспекти дослідження образів у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» та окремих творів про добу Руїни українських письменників ХІХ – ХХІ століть / Людмила Ромас // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Донецьк: ДНУ, 2015. № 6. с. 140–142.
11. Сагайдак Т. Хмельниччина як історична пам'ять українського народу в романі Миколи Голубця «Жовті води» / Тетяна Сагайдак // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 27. Ч. 2. – К.: Акцент, 2007. – с. 466-473.
12. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років / Микола Сиротюк. – К.: Рад. письменник, 1958. – 336 с.
13. Соколовський О. Богун / Олександр Соколовський // Соколовський О. Зібрання творів: У 2-х кн. Т. 2. – К.: Дніпро, 1971. – 366 с.
14. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.
15. Хом'як Т.В., О. А. Іващенко. Художнє моделювання образу Івана Сірка в диалогії М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий» / Т. В. Хомяк, О. А. Іващенко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2016. – с. 245-253.

ПОНЯТТЯ ГІБРИДНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНОМОВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: МОВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

¹Мірончук Т. А., ²Одарчук Н. А.

¹кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

²кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6324

ARTICLE INFO

Received 25 November 2018

Accepted 12 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

hybridity, semes analysis, definition analysis, semantic field differentiation, connotative semes, denotative semes, identity, valorative semantics.

ABSTRACT

The paper addresses the notions of hybridity («гібридність») and discusses social preconditions that account for its recurrence in the Ukrainian culture. The issue is explored via social, political, scientific, and cultural spheres, which make lingual context for the external semantics of the notion of hybridity. The internal semantics of the notion is studied through its dictionary definitions. As a result, there are revealed denotative and connotative semes that are indicative of and associated with the notion “hybridity” in the Ukrainian culture.

Citation: Мірончук Т. А., Одарчук Н. А. (2019) Poniatia Hibrydnosti v Suchasnomu Ukrainomovnomu Informatsiinomu Prostori: Movoznavchyi Aspekt. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6324

Copyright: © 2019 Мірончук Т. А., Одарчук Н. А. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Динаміка процесів у сучасному світі характеризується швидкоплинністю та нестабільністю. Зі зміною матеріальних продуктів вибудовується нова система світобачення та сприйняття. Нові соціальні практики та комунікації означають потребу в номінаціях незнаних процесів та неологічній лексиці загалом. Разом із запозиченою лексикою чи новоутвореною власними мовними ресурсами, до обігу вводяться поняття, які об’єктивують сприйняття нового соціального досвіду та/ чи інакших, ніж колективно й традиційно усталених, способів суспільної поведінки.

На тлі глобалізаційних та геополітичних процесів відбувається зміна моделей взаємодії зі світом, моделей комунікативних практик, ревалоризація колективного інтелекту, що складає підґрунтя для інакших форм мислення й дій у соціумі, а в мовленні реактивує поняття гібридності.

В україномовному вжитку усталюються вирази «гібридна війна», «гібридна політика», «гібридна дипломатія», «гібридна культура», «гібридний письменник» «гібридна стаття», «гібридні форми енергії», «гібридні двигуни». В англійськомовному світі поняття гібридності також звучить, у першу чергу, в контексті воєнної тематики, міжнародної дипломатії, суспільних, економічних та екологічних процесів, а також культурологічному сенсі. Проникнення поняття «гібридність» в україномовне середовище, а також помітне зростання вживання поняття в україномовному інформаційному просторі визначають потребу з’ясування обсягу його значень

і відтінків, зафіксованих у словниках і контекстуально зумовлених, як і своєчасність лінгвістичної розробки проблематики гібридизації суспільних процесів.

Глобалізація світових геополітичних процесів створює підґрунтя для гібридизації світового суспільного інтелекту, а також колективного інтелекту окремої культури, української зокрема. Серед чинників, які каталізують соціокультурні зміни моделей мислення в Україні важливо виокремити зовнішні та внутрішні фактори, які лежать у площині міжнародної політики, соціальної політології, соціальної економіки, соціальної психології та екології.

До зовнішніх тригерів гібридизації українського суспільного інтелекту варто віднести практику міжнародної дипломатії на ведення переговорів з агресором задля мирного врегулювання спору й припинення ворогування; глобальну світову стратегію на стирання чи вирівнювання ідеологічних, політичних, релігійних розбіжностей між країнами; уніфікацію світового культурного простору шляхом відкриття кордонів; визрівання нової світової ціннісної парадигми – екомислення – з валоративною складовою толерування інакшості й незаподіяння зла; універсалізацію емпіричного та/ чи набутого праксеологічного досвіду, що веде до шаблонності соціальних норм та суспільної поведінки; міжнародні політичні концесії та акцепції: міжнародну економічну політику розвинених країн на доступ до ресурсів та надання можливостей афілійованим країнам; відкритість та інтегративність світової соціокультурної системи задля створення однієї сутності – глобального диверсифікованого світу. Серед внутрішніх чинників гібридизації українського суспільного простору виділяємо: прагнення українців інтегрувати в більш розвинену систему; бажання перейняти кращий світовий досвід; необхідність об'єднання чи примикання до сильнішої сторони задля отримання безпекових гарантій.

Результати дослідження. Тема прояву гібридності й гібридного змісту через моделі мислення чи поведінки у культурі соціуму не раз ставала предметом дослідження політологів, соціологів, культурологів та літературних критиків [1; 3; 7; 9; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 22]. Що складає лінгвістичний інтерес до теми гібридності – відсутність її мовознавчого статусу, а також необхідність здійснення низки семантичних досліджень, як наприклад, визначення, які значення й ознаки закріплюються у внутрішній і зовнішній значеннєвій структурі поняття «гібридність». Лакунарним також є аспект, як зовнішній контекст впливає на внутрішні семантичні процеси досліджуваного поняття й зміну його значень в українській культурі, що сукупно визначає *мету та завдання* цієї мовознавчої розвідки.

Дослідження мовного тла поняття «гібридність» в українському суспільному просторі неможливе без звернення до вивчення функціонування поняття у широких суспільно-політичних контекстах, якими виступають фундаментальні, світоглядні та практичні науки – науки природознавчого циклу, філософія, міжнародна геополітологія, соціологія, психологія та педагогіка. Виявлення значеннєвого потенціалу поняття «гібридність» в українському соціумі проводитиметься за аналізом дефініцій поняття «гібридність» в названих науках й трактування поняття провідними ученими та дослідниками у зазначених галузях.

У фундаментальних науках поняття «гібридність» виводять через математичну модель хаосу американського математика Едварда Лоренца [6] і відкритий ним принцип «метелика», згідно з яким навіть незначні локальні рухи можуть зумовити нищівні світові процеси; та з квантового принципу невизначеності Вернера Гейзенберга [4], за яким жодна з чітко детермінованих систем не є стовідсотково прогнозованою, оскільки рух (у тому числі процес означення і поява смислів – *автори*) є імпульсуючим, хвилеподібним рухом матерії. Сучасне трактування поняття «гібридність» у західному світі щільно укорінюється у виразі “Hybrid Intelligent/-ence Systems/ HIS” («гібридні інтелектуальні системи»), які є місткими комп'ютерними системами з обробки, зберігання знань, винесення оцінки (експертизи) та включають низку методів і підсистем (“software systems which employ a combination of Artificial Intelligence models, methods and techniques, such as Evolutionary Computation, Meta-Heuristics, Multi-agent Systems, Expert Systems”) [23].

Українська наукова фундаменталістика безпосередньо спирається на визначення «гібридні системи», що циркулює в західному світі, а також дефініціює їх як «інструмент синергетичного штучного інтелекту, який призначений для моделювання ефектів взаємодії, самоорганізації, адаптації, які спостерігаються в системах, де тісно переплітаються природа, людина і техніка» [5]. Аналіз дефініцій поняття “hybridity” та поняття “Hybrid Intelligent/-ence Systems/ HIS”, а також наведеного визначення україномовного терміна експлікує семи «невизначеність», «нескінченність», «асистемність», «непрогнозованість», «загроза»; «штучний», «автоматизований», «симульований», «алгоритмічний», «імітаційний», «нечіткий»,

«нейронно-мережвий», «аналітичний», «синергетичний», що дозволяє констатувати наявність негативно маркованих ознак у внутрішній семантиці поняття.

Іншою науковою сферою функціонування поняття «гібридність» є генетика, яка спирається на основоположний у цій галузі закон Г. Менделя про гібридизацію виду на основі принципу мінливості, розщеплення та спадковості. За визначенням наукового словника з генетики [8] «гібрид – гетерозиготна особина, одержана внаслідок схрещування генетично відмінних батьківських форм. А під «гібридизацією» розуміють «схрещування між собою двох або більше вихідних батьківських форм, які спадково відмінні за однією або комплексом ознак (там само). Ці визначення дозволяють стверджувати, що в українському природознавчому науковому обігу поняття гібридності вбирає значення запозиченого англійського поняття, проявляючись нейтральними ознаками «мінливий», «схрещений», «вищо-/ родозмінений», «відібраний», «похідний» через асоціацію зі значеннями поняття «генетичний гібрид».

У філософському сенсі поняття «гібридність» граничить з поняттями ентропії та парадоксу, за яких на фоні неймовірності чи маловірогідності відбувається зближення або розмивання границь, що є точкою біфуркації, яка надає системі нової організації чи траєкторії розвитку, не допускаючи її руйнації. Ще М. М. Бахтін розрізняв між обумовленою (інтенційною) та природньою гібридністю думки, закріплюючи за останнім спонтанну еволюцію в мисленні та сприйнятті світу [2: 249-258]. Потрактування поняття «гібридність» в україномовному лінгвістичному вжитку доповнюється семами «алогічний», «розмитий», «запобіжний», «еволюційний».

Філософські положення й принципи інтерпретації людиною світу мають суттєвий вплив на становлення літератури та культурології, як сфер художнього, етичного та естетичного тлумачення взаємодії людини й дійсності. Народження у світовій та українській літературі постмодерністських та деконструктивістських течій позначилось на впровадженні нових понять – «гібридний дискурс», «нарративний гібрид», «жанрова гібридність», які виникли через взаємопроникнення літературних і філософських студій. За визначенням літературознавчині М. О. Зубрицької «гібридний дискурс є територією пограниччя, у якій неможливо насильно, схематично чи механістично виокремити якісь ареали, оскільки вся територія нагадує мережу видимих і невидимих ниток, судин, артерій, які й утворюють єдиний і неповторний цілісний організм» [9]. Іманентними ознаками поняття гібридності у літературі сучасні літературознавці та критики називають «нелінійність», «багатовимірність», «множинність», «варіативність», «багатовекторність», що розширює спектр семантичного поля поняття в україномовному вжитку.

На значення зближення та злиття, що властиве літературознавчим потрактуванням поняття «гібридність», сфокусовано й поняття «гібридний письменник»/ «дефісний письменник»/ «письменник-андроген» в світовій літературі та культурології [7: 178; 14: 72]. Поняття увійшли в україномовний простір з початком вивчення роману постколоніальної доби, звідки, власне, й бере коріння англійський іменниковий еквівалент “hybrid” (the offspring of humans of different races – races assumed to be of different species [22]), яким спершу позначається представник колонізованого світу – туземець, що зазнає силового тиску колонізатора, і через що, з одного боку, відбувається його витіснення з родової культури, а з іншого – асиміляція в чужорідну культуру. Згодом поняття в широкому культурологічному сенсі почало застосовуватись до емігрантів, експатріантів, переселенців, біженців з негативною конотацією «результат міжкультурного змішування», на підставі чого створюються поняття «гібридної ідентичності» та «гібридного індивіда», як представників мультикультури чи транскультури [7, 14; 18]. Гомі Бгабга, дослідник гібридних постколоніальних культур і національної ідентичності, якраз і наголошує на необхідності наявності альтернативного внутрішнього простору (“in-between space”) для породження нових культур і розширення їх кордонів. Амбівалентна межа нації (“ambivalent margin of the nation space”) стає перехрестям до розвитку транскультур [18, 4] для, з одного боку, асиміляції індивіда в чужу культуру, з іншого – для його самоідентифікації шляхом ототожнення себе в нетотожній культурі через нарративні знання, як інструмента мови підсвідомості [3, 559; 18, 4-7]. Дослідник представляє гібридність як форму культурної синкретичності та синергії [18, 292-297]. Проте, хоча культурологічна інтерпретація поняття «гібридність» позначає стирання різниці між центральними та маргінальними культурами й суб’єкту деієрархізацію, все ж за аналізом контекстовживань понять «гібридний письменник», «гібридна ідентичність» та «гібридний індивід» в україномовному обігу визначаємо присутність в них не лише нейтральних сем «взаємопроникність», «взаємозалежність», «асимільованість», «деієрархічність», але й негативно забарвлених сем «інакшість», «чужість», «викоріненість», «витісненість».

Ще однією сферою функціонування поняття «гібридний» в україномовному просторі є суспільно-політична. На тлі плідних внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів у цій площині узвичаїлися такі поняття, як «гібридна війна», «гібридні загрози», «гібридна дипломатія», «гібридна (мовна) політика», які стають не тільки рутинними формами мислення у суспільстві, але й об'єктом дослідження медійного, політичного, публіцистичного, юридичного, щойно виокремленого військово-інтелектуального [1] дискурсів і низки правознавчих організацій. Політологи, конфліктологи й експерти в сфері мілітаристики зазначають, що ХХІ сторіччя викрило кризу світової безпеки, і стало зручним полігоном для ведення світової гібридної війни [15; 20; 22], оскільки, на думку Франка Гоффмана, засновника поняття «гібридна війна», вона є продовженням політики і стосується як форм, так і засобів її ведення [22, 53]. Тому, зауважують фахівці, «гібридна війна», будучи новітнім видом глобального протистояння, включає «поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, економічних, інформаційних та інших невійськових заходів з опорою на військову силу, а також терористичні, диверсійні, підривні та кримінальні технології» [1, 7; 20, 73-75].

Із усього розмаїття наявної в україномовному просторі наукової літератури на тему гібридної війни, її зумовлюючих сценаріїв і контекстів вживання самого поняття, стає нелегким завданням уповні виявити семантичний склад поняття "гібридна війна", яке, згідно з джерелами, через поєднання у своєму потенціалі як значеннєвих виявів воєнних дій, так і невоєнних – інформаційних атак, кіберзагроз тощо, є широко омонімічним і семантично дивергентним. Рекурентними, все ж, потрібно назвати наступні значеннєві ознаки: «змішаний», «нерегулярний», «мілітарний», «затяжний», «нечіткий», «коерцивний», «прихований», «непрямий», «дезінформаційний», «асиметричний», «протестний», «нелегальний», «диверсифікований», «технологічний».

Якщо провести семний аналіз поняття «гібридна мовна політика» на підставі його контекстного вживання у дописах аналітиків Інтернет платформи Портал мовної політики [13], то викриємо присутність сем «маніпулятивність», «догідництво», «зросійщення», «іншомовність», «антиконституційність», «національна загроза», які загалом надають негативного конотаційного забарвлення досліджуваному поняттю.

Уживання поняття «гібридна дипломатія» у суспільно-політичному україномовному просторі проявляє деяку неоднозначність та новаційність. Окрім нейтральних сем «інакший» та «змішаний», що характеризують загальне поняття «гібридний», та негативних сем, властивих поняттю «гібридна війна», у контексті якого воно найчастотніше функціонує, виокремлюються також деякі специфічні семи позитивної конотації. Такими є: «публічність», «м'яка сила», «ефективність», які засвідчують інтегрування в український суспільно-політичний простір новітніх практик західних дипломатій, як ефективних інструментів і засобів здійснення зовнішньої й внутрішньої державної політики. На підставі аналізу промов та дописів очільника МЗС України Павла Клімкіна [10] помічено, що поняття «українська дипломатія» в умовах гібридної війни також репрезентується низкою сем, антонімічних до семи «компромісність» (яка є узуальною для поняття «дипломатія»). Ними є позитивні аксіологічно марковані семи «чесність», «принциповість», «прозорість», «патріотизм», «послідовність», «відданість», які закріплюють ціннісні складові власне національної української дипломатичної місії й протиставляються типовому негативному значенню «гібридна дипломатія» як «новітня» та «позитивно іміджева».

Окремою площиною функціонування поняття «гібридний» в україномовному просторі є аполітична науково-технічна сфера. Типовими виразами, що мережать українську наукову публіцистику й медійний простір, та увійшли у щоденний вжиток, виявляємо вирази «гібридне паливо», «гібридні джерела енергії», «гібридні двигуни», «гібридний автомобіль», «гібридні нанотехнології» та інші. На перший погляд, вони позбавлені політичних конотацій і мають чітко виражену позитивну семантику, адже, як свідчать контексти їх вживання, ними позначаються прогресивні, передові, новітні розробки, ідеї та продукти науково-технічної діяльності вчених, інженерів, раціоналізаторів. До того ж, вони покликані забезпечити сталий економічний та екологічний розвиток суспільства й знизити ризики та загрози, що постали перед суспільством через донедавна домінуючі консумеричні тенденції. Тому, в їх семантиці виявляються як семи предметного означування – «складений», «комбінований», «високотехнологічний», «раціоналізаторський», так і семи позитивних конотацій з включенням сем раціональної оцінки – «прогресивний», «передовий», «новітній», «ефективний», «економний», а також семи позитивної етичної оцінки – «незгубний», «здоровий», «дружній», «безпечний». У прикладному фінансово-економічному сенсі, як свідчить аналіз джерел, до прикладу [11], поняття гібридного продукту набуває подальшого трактування як «окупного»,

«рентабельного» та «прибуткового», а отже, у значеннєвій структурі поняття «гібридний» присутні семи інструментальних оцінок, як наприклад, «утилітарний». Виходячи з цього, припускаємо, що через імплікацію значення «захист від загроз» у своєму економічному витлумаченні поняття «гібридний» можна вважати латентно політизованим.

Наостанок, варто звернути увагу на українську освітню сферу, у якій побутує запозичене й уже асимільоване до норм національної суспільної моралі й принципів трансформації національної освіти поняття «гібридне навчання». Хоча на сьогодні навіть у західній дидактиці немає єдиного розуміння поняття «гібридне навчання», і на позначення його суті взаємозамінно вживається низка синонімів (hybrid/ mixed/ integrative/ blended learning, technology-mediated / web-enhanced / mixed-mode instruction [16]), Курт Бонк і Чарльз Грехем, основоположники терміну, визначають його як такий, що поєднує традиційне навчання (face-to face-instruction) з он-лайн навчанням (computer mediated instruction) [17, 5] через широке впровадження в навчання Інтернет і медійних технологій, які розглядаються і як ресурс, і засіб, і платформа студентоцентричного принципу дидактики.

Поняття гібридного навчання закріпилося в дидактиці після популяризації теорії множинного інтелекту Говарда Гарднера [19], згідно якої талант та обдарованість індивіда залежать від культивування природньої вираженості інтелектуальної сфери (вербальної, логіко-математичної, міжособистісної, внутрішньо-особистісної, музичної, натуралістичної, візуальної, кінестатичної).

Будучи екстрапольованим на українське навчальне середовище, гібридне навчання стає новаторським підходом у вітчизняній дидактиці та ефективним інструментом до розкриття творчого потенціалу учня, завдяки залученню у викладання не лише мережевих ресурсів, а й модернізацію традиційного класного навчання через запровадження різних стилів навчання (learning styles) – адитивного, візуального, кінестатичного, змішаних, тощо, відповідно до індивідуальних потреб аудиторії. Тому, в українському дидактичному середовищі поняття «гібридне навчання» експлікує як нейтральні семи – «змішаний», «інтегрований», «інтерактивний», «технологічний», «фасилітаторний/ провідниковий», так і семи позитивної конотації – «новаторський», «ефективний», «результативний», «креативний», «фасцинативний».

Висновки. Отже, дослідженням функціонування поняття «гібридність» в українському інформаційному просторі авторами була зроблена спроба проведення рекогнозування поточного стану україномовного середовища щодо частотності представленості у ньому поняття «гібридність», його рецепції українським суспільством та винесення аналітичної оцінки щодо мовознавчого статусу поняття «гібридність» в українському вимірі.

Не претендуючи на завершене дослідження, оскільки воно спиралось на випадкову вибірку циркулювання виразів з поняттям «гібридний» в україномовних наукових та публіцистичних друкованих та Інтернет медійних джерелах, ця лінгвістична розвідка виявила високу присутність виразів з домінантою «гібридний» в суспільно-політичній, науково-технічній, літературній та освітньо-культурній сферах українського суспільства.

Було встановлено, що гібридність стала семантичною ознакою українського соціуму неологічної доби, про що свідчить як значно збільшена кількість слововживань «гібридність», так і утвердження в українському соціумі запозичених й інтегрованих в українську культуру понять з атрибутивним конституентом «гібридний» на зразок «гібридна війна», «гібридна політика», «гібридна дипломатія», «гібридна література», «гібридний письменник», «гібридна стаття», «гібридна культура», «гібридні джерела енергії», «гібридні інтелектуальні системи», «гібридний автомобіль», «гібридне навчання».

У ході аналізу слововживань власне поняття «гібридний» і його семантичних дериватів, представлених виразами, а також на підставі словникових дефініцій поняття «гібридний» було виявлено понад 80 сем, які можна угрупувати як загальні й синкретичні; предметні й образні; нейтральні, з позитивними конотаціями, з негативними конотаціями; такі, що містять раціональну, етичну й утилітарну оцінки, що загалом свідчить про широку функціональну варіативність та значний семантичний потенціал досліджуваного поняття в україномовному інформаційному просторі.

Це обумовлює назрілість аргументування концептуалізації поняття «гібридність» в україномовному середовищі, а також проведення окремого лінгвістичного дослідження поняття «гібридність» в загальномовознавчому чи контрастивістському напрямі.

Перспективним також є соціолінгвістичне вивчення побутування поняття гібридності в україномовному середовищі задля з'ясування, чи не створює гібридизація, якою легітимізується асиміляція культур, а також артикулюється інтеграція України у світовий

геополітичний та інформаційний простір, низки політичних, соціальних, економічних національних загроз, й українській культурі та національній ідентичності зокрема, шляхом їх переродження в гібридну ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвський Т. Г. Концептуалізація гібридної війни: політологічний вимір / Т. Андрієвський // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: [зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди]. – Вип. 1 (13). – 2017. – С. 4-15.
2. Бахтин М. М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук / сост. С. Г. Бочаров. – СПб.: Азбука. – 200. – 336 с.
3. Бгабга Г. Націєрозповідність / Гомі Бгабга // Слово. Знак. Дискурс: Антропологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 559-562.
4. Вернер Гейзенберг // Українська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Гібридна інтелектуальна система / Дефініція. // Українська Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Едвард Лоренц. // Українська Вікіпедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
7. Євтушенко С. О. (2017). Проблема гібридної ідентичності у творах англо-індійських письменників / С. Євтушенко // Літературознавчі студії : [зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шевченка] / за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – Вип. 1 (1). – 2017. – С. 175-185. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe?&I21DBN=SAUA&P21DBN=SAUA&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0056629-
8. Завірюха П. Д. Генетика: Словник / П. Завірюха. – Львів, НАУ. – 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: genetika-slovnik-najbilsh-vzhivanix-terminiv-i-ponyat
9. Зубрицька М. О. (2008). Теоретичні засади гібридності з погляду рецептивної естетики / М. Зубрицька // Літературне місто: онлайн-бібліотека української літератури [Освітній онлайн ресурс]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=18944>
10. Клімкін П. Українська дипломатія на перехресті епох. [Електронний портал]. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/ukrayinska-diplomatiya-na-perehresti-epoch-263587_.html/
11. Підвисоцький Я. В. Гібридні фінансові інструменти в практиці управління міжнародними бізнес-проектами // Ефективна економіка. [Електронне наукове фахове видання]. – 2012. – Вип. 8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1331>
12. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Харків: Право, 2015. – 816 с.
13. Портал мовної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/tag/movna-polityka-v-ukrayini/page/3/>; https://dt.ua/internal/ukrayinska-diplomatiya-na-perehresti-epoch-263587_.html/
14. Сидоркіна І. Поняття "гібридний письменник": культурна самоідентифікація сучасних япономовних транскультуральних письменників / І. Сидоркіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури: [зб. наук. праць КНУ] / за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – Вип. 1(21). – 2015. – С. 71-77.
15. Яворська Г. М. Феномен гібридної війни / Г. М. Яворська, О. І. Їжак // Світова гібридна війна: український фронт: [монографія] / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
16. Blended Learning Model / Definition. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.christenseninstitute.org/blended-learning-definitions-and-mod>.
17. Bonk C.J., Graham C.R. (2006). The Handbook of Blended Learning Environments: Global Perspectives, Local Designs / Curtis Bonk, Charles Graham (Eds). – San Francisco: Jossey-Bass/ Pfeiffer. – 624 p.
18. Bhabha H. K. (1990). Nation and Narration / Homi K. Bhabha. – USA & Canada: Routledge, 1990. – 333 p.
19. Gardner H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / Howard Gardner. – New York: Basic Books. – 496 p.
20. Glenn R. W. (2009). Thoughts on «Hybrid» Conflict / Russell Glenn // Small Wars Journal. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.smallwarsjournal.com/mag/docstemp/188-glenn.pdf>.
21. HIS / Definition. – Mode of access: <https://www.igi-global.com/dictionary/hybrid-intelligent-systems/13472>
22. Hoffman F. G. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars / Frank Hoffman. – Arlington: Potomac Institute for Policy Studies. – 71 p.
23. Hybridity / Definition // Encyclopedia. [Electronic Resource]. – Mode of access: www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/hybridity

К ВОПРОСУ О СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ ПЕРСОНИФИКАЦИИ

проф. ф. н. каф. французского языка и литературы **Мамадалиев Ахмадали**,
ст. препод. каф. немецкого языка и литературы **Каримова Нодирахон Абдурашидовна**,
Андижанский Государственный Университет, факультет иностранных языков,
Узбекистан, г. Андижан.

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6325

ARTICLE INFO

Received 09 November 2018

Accepted 22 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

the common sema is
anthroponym, non-
anthroponym, dyoisotopy,
privative opposition,
equipollent opposition, gradual
opposition, multidimensional
opposition, personification,
animation, reification,
faunonimization,
concretization.

ABSTRACT

This article discusses of the semantic basis of personification, for which, on the basis of oppositive methods and component analysis of words, semantic classes are established which are subjected to semantic transference of words and a common “meaning” (sema) that serves as the basis for the transference. In general, the meaning in the paradigmatic plan can serve as the semantic basis of the transference and in the syntagmatic plan as the semantic element of the connection of words.

Citation: Мамадалиев Ахмадали, Каримова Нодирахон Абдурашидовна. (2019) К Voprosu o Semanticheskoy Osnove Personifikacii. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6325

Copyright: © 2019 Мамадалиев Ахмадали, Каримова Нодирахон Абдурашидовна. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Персонификация – факт языка – обычно рассматривается как композиционно-стилистический приём /23, 135/, заключающийся в приписывании неодушевлённым предметам, абстрактным понятиям /13, 207/, животным /25, 204/ далее фаунонимы 20,6/ качеств одушевлённых, таких как дар речи, способность вступать в отношения свойственно человеческому обществу и т. п. /2, 286/ и использующийся в целях создания образности и поэтичности, а также в достижении юмористического и сатирического эффекта/ подчеркнуто Э.Г. Ризель / 25, 204/. Однако сам процесс приписывания неантропонимам свойств, признаков и действий антропонима остаётся спорным и недостаточно изученным. Рассматривая персонификацию с психологической точки зрения, одни лингвисты отмечают, что приписывание неантропонимам качеств присущих антропониму – это проявление «извечного несовершенства человеческого разума» /3, 221/, что «с самого начала развитие речи приводило и приводит к созданию таких метафор как *le soleil se lève, le vent souffle* и т. п.» /3, 221/. Другие лингвисты исходя из самой природы языка, а точнее природных свойств глагола, утверждают, что «любое употребление глагола вообще предполагает до некоторой степени олицетворение подлежащего» /22, 117/.

Третье лингвисты, исследующие явление персонификации, видят её в особом процессе абстракции, где действие рассматривается в своём наиболее абстрактном и наиболее общем виде. Как только представляется другое подобное действие, оно вычленяется из первого, чистого понятия действия, но добавляется элементы, которые делают его соотносимым с живыми

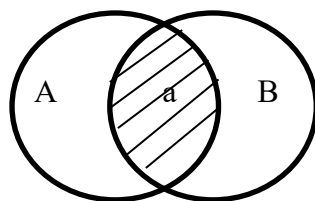
существами. Таким образом, относящийся к живым существам, употреблённый метафорически и являющийся символом только родства действий, становится в то же время символом родства между разными предметами, которым приписываются данные действия /33, 155, 157/.

При всей существенности приведённых точек зрения надо отметить, что из первых двух вытекает признание произвольности персонификации, что вызывает возражения /об этом см. ниже/. В то же время во втором случае, также как в третьем, явление персонификации ограничивается только приписыванием неантропонимам деятельности антропонима, тогда как фактически им можно приписывать также и свойства, и признаки антропонима. С этой точки зрения персонификация обычно рассматривается как одна из неотъемлемых частей метафоры /13, 207; 9, 17; 25, 204; 30, 139; 31, 21/. В метафоре выделяется три содержательных элемента /34, 278/, одним из которых является сходная черта, позволяющая приближение двух предметов, или «общий признак / в языковом плане – общая сема /» /29, 43/.

Данный элемент (который мы будем обозначать «общей чертой» между разнородными предметами, в семантическом плане – «общей семой») обнаруживается и в процессе персонификации, что отвергает точку зрения произвольности приписывания неантропонимам свойств, признаков и действий антропонима. К рассмотрению этого вопроса и посвящается данное исследование. В статье делается попытка выделить общую сему в семантической структуре слов /16, 95/, обозначающих антропонимы и неантропонимы, и показать её роль при персонификации последнего. Общая черта между разнородными предметами носит одновременно и объективный и субъективный характер. Она объективна, потому что «одно и то же свойство может быть присуще различным вещам» /27, 39/ /выделено А. И. Уемовым/. Человек, сложное создание природы, имеет с неантропонимами многочисленные объективные сходства и связи, которые выражаются в языковом плане одинаковыми семами.

Субъективность общей черты заключается в том, что её нахождение и передача в языке часто связаны с опытом, с интеллектом, с творческой фантазией говорящего, хотя « объективно обусловлена, в конечном счете, и человеческая фантазия» /4, 235/, которая при абстрактном мышлении зачастую находит самые неожиданные общие черты между разнородными предметами в их внешней форме, в функциях, в их действиях, свойствах, признаках и т. п., которые в языковом плане также часто выражаются одинаковыми семами, т. е. общей семой /10, 78/ - элементарной смысловой единицей, обозначающей в сознании говорящих объективно присущих общим чертам разнородным денотатам, или приписываемые им данной языковой средой или ситуацией.

Другими словами, объёмы значений слов, обозначающих разнородные предметы /в широком смысле слова/ могут иметь пересекающиеся семы, обозначающие свойства, признаки, действия и т. п. данных предметов. Если условно обозначить объёмы значения слов F1/F2 обозначающих разнородные предметы R1 и R2 буквами A и B, а общую сему буквой „а“, то пересечение их объёмов значений может быть изображено в виде

что может быть написано формально $A \cap B$, или в расширенном виде $A \cap B = \{a/a \in A \wedge a \in B\}$ /8/.

Где „а“ может быть отражающей различных абстрактных общих черт свойственных R1 и R2. Однако, при своей объективности существования определенных общих черт, следовательно, общей семы «а» в A и B, метод выделения как общих, так и дифференциальных сем, в A и B находится в стадии разработки /12/

Методом компонентного анализа и методом вычленения «ниш» и «блоков» /14, 5-6; 28, IО-II/ можно выделить следующую иерархию сем: субстанциональность – непредметность, предметность – неодушевлённость, одушевлённость – пол /муж., жен./ – фантастичность /фантастические существа/, фаунонимичность, антропонимичность – профессия, национальность, топонимическая принадлежность, качественная характеристика, пейоративность. Продолжая таким образом членение сем на все более мелкие разряды, можно довести анализ вплоть до дифференциальной семы на уровне отдельной лексемы /14, 6; 28, II/.

Представляется, что подобный анализ может быть проделан и при помощи оппозитивного метода, рассматривающегося современными лингвистами как один из плодотворных методов при изучении семантического аспекта лексики /26, 285; 5, 40/.

На основе привативных и эквивалентных оппозиций в сфере лексем можно выделить грамматические, доминирующие лексические и частные подчинённые лексические семы. Путём идентификации лексических единиц по данным семам можно определить их семантические классы. В основе данных семантических классов доминирующие семы одновременно являются идентифицирующими, независимыми и ядерными семами данных семантических классов /5, 40-42/.

Если в семантической структуре существительных сема «субстанциональность» /s/ занимает доминирующее положение /28, 10/, т. е. является идентифицирующей, независимой, доминирующей и ядерной семой данного семантического класса, то семы «непредметность» /ab/ и «предметность» /c/ являются её дифференциальными семами и находятся с ней в привативной оппозиции, т. е. в положении включения или в положении подчинения или формально $c+ab/ \leq s$. Сема /s/ является категориальной семой по отношению своего семантического класса а по отношению к своим дифференциальным семам /ab/ и /c/ является архисемой. Семы /ab/ и /c/ находятся между собой в эквивалентной оппозиции $ab \approx c/$. В то же время они являются доминирующими, идентифицирующими независимыми и ядерными семами т. е. категориальными семами своих семантических классов. По отношению к своим дифференциальным семам они в свою очередь являются архисемами и находятся с ними в привативной оппозиции. Сема /ab/ находится в привативной оппозиции с семами, являющимися доминантными, идентифицирующими, независимыми и ядерными семами более мелких семантических групп и рядов. Сема /c/ находится в привативной оппозиции со своими дифференциальными семами «одушевлённость» /an/ и «неодушевленность» /inan/, которые в свою очередь являются доминирующими, идентифицирующими, независимыми и ядерными или категориальными семами своих семантических классов. Семы /an/ и /inan/ находятся между собой в эквивалентной оппозиции $an \approx inan/$. Сема /inan/ находится в привативной оппозиции с доминирующими, идентифицирующими, независимыми и ядерными семами более мелких и семантических групп и рядов, следовательно, является их архисемой. Сема /an/ находится в привативной оппозиции со своими дифференциальными семами «антропонимичность» /p/ и «фаунонимичность» /f/, которые находятся между собой в эквивалентной оппозиции. Семы /p/ и /f/ являются доминирующими, идентифицирующими, независимыми и ядерными, и, следовательно, категориальными семами своих семантических классов. По отношению к семам «пол», «возраст», «вид», «масть», и т. п., обозначающих черты фауны, сема /f/ является архисемой и находится с ними в привативной оппозиции. По отношению к семам «пол», «национальность», «топонимическая принадлежность», «качественная характеристика», «профессия», «идеология», «свойственная деятельность», обозначающих черты антропонима, сема /p/ является архисемой. Каждая из этих сем в свою очередь находится в привативной оппозиции со своими дифференциальными семами, т. е. являются их архисемами. Например, сема «пол» находится в привативной оппозиции со своими дифференциальными семами: «муж. пол», «жен. пол», и т. е. является их архисемой, сема «возраст» с семами «молодой», «взрослый» и «старый»; сема «национальность» со всеми возможными национальностями /*Russe, Français, etc.*/; сема «топонимическая принадлежность» с возможными топонимическими принадлежностями /*Africain, Europeen, etc.*/, сема «качественная характеристика» с семами обозначающими качественную характеристику антропонима /*blond(e), bavard(e), etc.*/; сема «профессия» с семами, обозначающими виды профессии /*constructeur, charpentier, etc.*/; сема «идеология» с семами обозначающими всевозможные разновидности идеологии /*socialiste, idéaliste, etc.*/; сема «свойственная деятельность» с семами, обозначающими свойственные деятельности антропонима /*parleur, penseur, etc.*/.

Данные семы могут находиться в привативной оппозиции с дифференциальными семами на уровне отдельной лексемы. Например, сема, «cultivateur» находится в привативной оппозиции с дифференциальными семами на уровне отдельной лексемы „tractoriste“, „conducteur de moissonneuse-batteuse“ или она сама может быть дифференциальной самой на уровне отдельной лексемы.

В зависимости от сложности своих семантических структур лексемы имеют иерархию сем разной величины. Выделяемые такими путями семы в семантической структуре лексем раскрывают только «формальные понятия» /21, 18-19/ предметов, тогда как их «содержательные понятия», обозначаемые в языковом плане потенциальными семами, остаются нераскрытыми.

Раскрытие содержательных понятий предметов, т. е. потенциальных сем, осуществляется компонентным анализом. Выделенные оппозитивным методом и методом компонентного анализа семы, кроме привативной и эквивалентной оппозиций, могут находиться между собой в градуальной и многомерной оппозициях.

В градуальной оппозиции находятся семы, занимающие разные положения в иерархии сем в семантических структурах слов, обозначающих разнородные предметы, например, сема /р/ находится в градуальной оппозиции с семой /inan/ через свою доминирующую сему /an/, тогда как сема /inan/ находится в градуальной оппозиции с семой /р/ через сему /an/, находящуюся с ней в эквивалентной оппозиции и т. п.

Семантические переносы наблюдаются именно между семантическими классами, ядерные семы которых находятся в градуальной или в эквивалентной оппозициях.

В многомерной оппозиции находятся семы, обозначающие одинаковые черты разнородных предметов и находящиеся на одинаковом уровне в иерархии сем. Например, если иерархия сем семантических структур слов *enfant* и *poulain*, обозначающих разнородные предметы, выглядит соответственно:

$S \geq c > an \geq p \geq \text{муж.пол} \geq \text{молодой} \geq \text{потомство}$ и т. д.

$S \geq c > an \geq f \geq \text{муж.пол} \geq \text{молодой} \geq \text{потомство}$ и т. д.,

то семы «муж. пол», «молодой» «потомство» в данном случае находятся в многомерной оппозиции через свои архисемы / р /и /f / находящиеся между собой в эквивалентной оппозиции. Семы, находящиеся в многомерной оппозиции и являются общими семами для *enfant* и *poulain*. На основе этих общих сем возможны семантические переносы между *enfant* и *poulain*, „Ils (les chevaux) n’eurent pas beaucoup d’enfants, car la magnifique blonde mourut, hélas! Dix jours après ses deuxièmes couches, en 1734” (M. Druons).

Где «*enfants*» употребляется в значении «*poulains*» благодаря общей семе «потомство». Общая сема может быть выражена в сфере самих слов, обозначающих антропоним и неантропоним подобно / в словах *enfant* и *poulain*/, или она может быть выражена в отдельных словах, обозначающих схожие качества антропонима и неантропонима. При персонификации необходимо, чтобы употребляющиеся в тексте эти отдельные слова относились только к антропониму, или уточнялись контекстом или ситуацией, что они в данном случае обозначают качества антропонима. Например, в предложении „Sur la mer, au large, se baisaient, se quittaient et gesticulaient les projecteurs” (J. Cocteau. Избр. пр.) общие семы выражены в глагольных лексемах *se baisier*, *se quitter* и *gesticuler* первая и третья из которых относятся только к антропониму, тогда как отнесенность второго глагола к антропониму в данном случае уточняется первым и третьим глаголами.

Таким образом единица А и единица В, кроме обозначения своих собственных «а» в сфере тех предметов, «для обозначение которых они и были сформированы в языке» /6, 80/, могут употребляться в значении «а» по отношению друг друга. Например, слово *enfant* предназначено в языке для обозначения молодого человека, ребёнка, тогда как «*poulain*» - для обозначения молодой лошади, жеребёнка. Когда слова *enfant* и *poulain* употребляются для обозначения соответственно ребёнка и жеребёнка, они употреблены в своих прямых значениях, в прямой номинации или в глубинной структуре. Когда слова *enfant* употребляется для обозначения жеребёнка или, наоборот, слово *poulain* употребляется для обозначения ребёнка в значении «а» /молодой, потомство и т.п./, то они употреблены в переносном значении, в косвенной номинации или в поверхностной структуре /17/.

При этом семантическая структура единицы поверхностной структуры как бы накладывается на семантическую структуру единицы глубинной структуры в значение «а», где выявляются персонифицирующая, анимализирующая, овеществляющая и т.п. семы. В подобных случаях семантическая структура единицы глубинной структуры обогащается за счёт семантической структуры единицы поверхностной структуры, вследствие чего возникает двуизотопия /*bi-isotopie*/32, 69-101/ в речи, изотопия антропонима и изотопия неантропонима.

Когда семантическая структура антропонима накладывается на семантическую структуру неантропонима на основе общей семы, наблюдается персонификация неантропонима. При этом персонифицирующийся неантропоним получает полную парадигму иерархии сем того антропонима, под которым он представляется. В то же время персонифицирующийся неантропоним не теряет категориальную сему / 11/, а наоборот вместе с категориальной семой антропонима /р/ создаёт двуизотопию: изотопию текста и изотопию метатекста /19/. Изотопия метатекста указывает, о чём идёт речь, тогда как изотопия текста указывает отношение говорящего к данному предмету.

Обычно персонифицируются неодушевлённые предметы, фаунонимы и абстрактные понятия, так как именно доминирующие семы этих семантических классов находятся в эквиполентной и градуальной оппозициях с доминирующей семой / р / семантического класса антропонимичности. Следовательно, в речи создаётся двуизотопия: антропоним – неодушевлённый предмет, антропоним – фауноним, антропоним – абстрактное понятие, где антропоним выступает как единица текста.

Кроме того, что общая сема служит основной семантического переноса в парадигматике, она является семантически связывающим компонентом, т. е. «классемой» /15/ или «синтагмой» /18, 376/ переносно употребляющихся слов в синтагматике, что при употреблении слов в прямых значениях выполняется архисемами, категориальными или потенциальными семами в зависимости от реализации сем семантической структуры слова.

При персонификации фаунонима семантическая структура антропонима накладывается на семантическую структуру фаунонима в значении «а», где кроме семи «а» их семантические структуры совпадают в архисемах „s“ и „с“, „an“ В зависимости от их семантических структур они могут совпасть в семах «пол», «возраст». Однако их семантические структуры расходятся в категориальных семах „р“ и „f“. В подобных случаях семантические структуры антропонима и фаунонима как бы сливаются, обогащаясь за счёт категориальных сем „р“ и „f“. Категориальные семы „р“ и „f“ в свою очередь создают изотопию фаунонима и антропонима. При персонификации фаунонима показателем изотопии антропонима является категориальная сема „р“, единицы текста, тогда как показателем изотопии фаунонима является сема /f/, единицы метатекста; следовательно, категориальная сема „р“ единицы текста является персонифицирующей семой фаунонима, что распространяется на персонификацию неодушевленных предметов и абстрактных понятий /о них см.ниже /.

Если категориальная сема /f/ является семой единицы текста, а категориальная сема «р» – единицы метатекста, то наблюдается анимализация антропонима, рассмотрение которой выходит за рамки данной статьи.

Если семантическая структура фаунонима, реализованного в значении собственной «а», равна $a \in f \leq an \leq c \leq s$, что соответствует прямой номинации, или глубинной структуре, то семантическая структура антропонима, реализованного в значении собственной «а», равна $a \in p \leq an \leq c \leq s$, что в свою очередь соответствует прямой номинации, или глубинной структуре. При персонификации фаунонима на основе общей семы «а» наблюдается $a \in (f+p) \leq an \leq c \leq s$ где семантические структуры антропонима и фаунонима сливаются в значении “а”, обогащаясь за счёт категориальных сем “р” и “f”, которые создают в речи двизотопию: изотопию фаунонима в метатексте и изотопию антропонима в тексте. Например, в предложении: Un lièvre, qui passait m’imita: il riait; sa lèvre était fendue, à force d’avoir ri. (R.Rolland.Colas Breugnon).

Семантическая структура антропонима **une personne** накладывается на семантическую структуру фаунонима **un lièvre** на основе общей семы “положение губ у смеющегося человека и у зайца” выражаемой в глагольной лексеме “rire” обозначающей деятельность антропонима. Таким образом, в данном случае семантическая структура фаунонима **un lièvre** формально выглядит $a \in (f+p) \leq an \leq c \leq s$.

Такие же закономерности наблюдаются и при персонификации неодушевленных предметов и абстрактных понятий. Например, в предложении “Le soir qui terminait son existence paysanne Laurent alla au bord de l’Oise: les herbes s’inclinaient, les eaux chantaient, un fort courant créait des tourbillons; ... (E.Dabit., Train de vies).

Семантические структуры здравствующего и поющего антропонима накладываются, соответственно на семантические структуры слов, обозначающих неодушевленные предметы **les herbes** и **les eaux** соответственно на основе общих сем “положение формы тела здравствующего человека и трав” и “испускание приятных звуков”, выражаемые в глагольных лексемах “s’incliner” и “chanter”, что формально выглядит $a \in (inan+p) \leq an \leq c \leq s$.

В примере: “Comme tu fuis, avril! Si tôt finie, journée!...N’importe! J’ai bien jouis de vous, je vous eus, et je vous ai tenus. Et j’ai baisé tes seins menus. Et maintenant, à toi! Bonjour, la nuit! Je te prends chacune à son tour! Nous allons coucher ensemble... Ah! Sacrebleu, mais entre nous, une autre aussi sera couchée... Ma vieille rentre...(R.Rolland. Colas Breugnon).

Семантические структуры антропонимов обозначающих девушку и женщину накладываются, соответственно на семантические структуры слов, обозначающих абстрактные понятия “avril” и “la nuit” соответственно, на основе общих сем “молодость”, выводимая на “avril” логически /обычно в апреле природа возбуждается, приобретает свежий и красивый вид, и по отношению к времени года она является как бы молодостью / и “отнесенность “ночи” с

лежанием в постели”, выражаемые в лексемах “*les seins menus*”, “*coucher*” употреблением второго лица что в свою очередь может быть написано формально $a \in (ab+p \leq an \leq c) \leq s$.

Если антропоним и неантропоним не имеют общей черты /в языковом плане –общей семы/ в своей объективной природе или им невозможно приписать данную черту языковой средой или ситуацией, то персонификация неантропонима невозможна. И даже в сказках, дающих большой повод для персонификации неантропонима, сказочник не всегда свободен в выборе некоторых персонажей со стороны их атрибутов, если требуется определенная функция /24, 101/. В сказках и легендах часто роль общей черты /общей семы в языковом плане/ выполняют положительные или отрицательные характеристики неантропонимов, ставших в большинстве случаев уже аллегоричными. Например, в сказках обычно лиса выступает в образе хитрого и коварного персонажа на основе присущих ей коварства и хитрости, тогда как волк выступает в образе глупого и злого персонажа. Правда в русских сказках волк часто выступает в образе сильного и умного помощника, что по-видимому, связано с наблюдением, с опытом и т.п. народа выработался известный канон в выборе персонажей в сказках и легендах, анализ которых не является задачей данной работы.

Часто грамматический род служит общей семой при персонификации неантропонима /7, 121/.

Таким образом одним из необходимых условий при персонификации неантропонима является наличие общих черт, выражаемых в языке общей семой, между ним и антропонимом. Общая сема выделяется в сематических структурах слов, обозначающих разнородные предметы, оппозитивным методом или методом компетентного анализа с последующим сопоставлением сем. В синтагматике общая сема выполняет роль классемы или / синтагемы/.

Если общая черта между антропонимом и неантропонимом объективно отсутствует, или невозможно им приписать её данной ситуацией, то персонификация неантропонима невозможно, т.е. персонификация неантропонима произвольна. Таким образом «создавать хорошие метафоры - значить подмечать сходство» /1, 176/ что «служит признаком таланта» /1, 174/, а не проявлением" извечного несовершенства человеческого разума" /3, 221/.

REFERENCES

1. Аристотель "Поэтика". В кн. "Античные теории языка и стиля". М.-Л. 1936.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. 1969.
3. Балли Ш. Французская стилистика. /пер. с фр. / М. 1961.
4. Варина В.Г. "Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц" в кн. "Принципы и методы семантических исследований" АН СССР, Институт языкознания М. 1976.
5. Васильев Л.М. Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи". В "Очерки по семантике русского глагола ", учен. зап. Башкирского госуниверситета им. 40-лет. Октября. Серия филол. наук, вып.43, 16/20, Уфа,1971.
6. Гак В. К. " К проблеме синтаксической семантики /семантическая интерпретация "глубинных" и "поверхностных" структур/". В сб. "Инвариантные семантические значения и структура предложения"/доклады на конференции по теоретическим проблемам синтаксиса /. М. 1969
7. Ельмслев Л. «О категориях личности /неличности и одушевлённости – неодушевлённости» В сб. «Принципы типологического анализа языков разного строя». М. 1972.
8. Здесь знак $\cap$ обозначает пересечения сем в объёме значения отдельных слов; фигурные скобки обозначают, что внутри их заключено семантические структуры значений слов, знак $\in$ - принадлежность семы к семантической структуре значения отдельного слова, знак $\wedge$ - конъюнкцию / отношение и ...и.../.
9. Кузнец Д. и Скробцев Ю.М. Стилистика английского языка, Л. 1960.
10. Курилович Е.Р. называет данную сему «общим семантическим элементом». Курилович Е.Р. «Заметки о значении слова» В.Я. 1966, № 3
11. Курилович Е.Д. считает, что в подобных случаях понятия «животное» и «человек» должны отпасть как частные понятия, вместо которых подставляется понятие «живое существо» и общий семантический элемент.
12. Медникова Э.М., Михедова Л.П. и др. «Основы компонентного анализа». М. 1969.
13. Морен М.К., Тетеревникова Н.Н. Стилистика современного французского языка. М. 1960.
14. Муряев Р.З. «Категория одушевлённости в современном немецком языке». Автореферат кандидатской диссертации. М. 1969
15. О «классеме» см. /12, 53/
16. О понятиях семы и семантической структуры отдельного значения слова см. Гак В.Г. «К проблеме гносеологических аспектов семантики слова», в «Вопросы описания лексико-семантической системы языка». Тезисы докладов. М.1971
17. О «прямой» и «косвенной» номинации, а также о «глубинной и поверхностной структурах» см. /6, 79-30/.
18. О «синтагеме» см. Гак В.Г. «К проблеме семантической синтагматики», в кн. «Проблемы структурной лингвистики 1971» М. 1972

19. О тексте и «метатексте» см. /12, 99/.
20. О терминах «фауноним», «антропоним», «неантропоним» см. Абрамов Б.А. «О понятии семантической избирательности слов» в кн. «Инвариантные семантические значения и структура предложения» / доклады на конференции по теоретическим проблемам синтаксиса/. М. 1969.
21. О «формальных» и «содержательных» понятиях см. Кацнельсон С.Д. «Содержание слова, значение и обозначение.» М. 1965.
22. Пауль Г. Принципы истории языка. М. 1960.
23. Потоцкая Н.Н. Стилистика современного французского языка. М. 1974.
24. Пропп В.Я. «Морфология сказки». М. 1968.
25. Ризель Э.Г. Персонификация, аллегория, символ. В сб. научн. труд. «Вопросы романо-германской филологии.» МГПИИЯ им. М. Тореца, вып. 91 М., 1975
26. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. М. 1975
27. Уемов А.И. Вещи, свойства, отношения. М. 1963
28. Шакирова Ф.С. «Сочетаемость прилагательных и существительных как основа метафоры». Автореф. канд. диссертации. М. 1974
29. Шендельс Е.И. «Грамматическая метафора» в НДВШ ФН 1972, № 3.
30. Adenk H., Essai sur les fondements psychologiques et linguistique de la métaphore affective. Genève 1939
31. Danell K. F L'emploi des forms fortes des pronoms personnels pour designer des choses en français moderne. Acta.

ОСОБЕННОСТИ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ЭПИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА АРАБОВ

Ph.D. (филологические науки) Муталова Гулнора Сатторовна

Ташкентский государственный институт востоковедения,
и. о. доцента кафедры арабской филологии, Узбекистан, Ташкент.

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6326

ARTICLE INFO

Received 25 November 2018

Accepted 21 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

tribal oral tradition, the epic tradition, "Days of the Arabs", cyclization, the epic hero, "exactness and fantastic", fiction.

ABSTRACT

The article is devoted to the most interesting phenomenon in Arabic literature - tribal legends, included in the Arab medieval literature called "Ayyam al-Arab" ("Days of the Arabs"). Oral narrative is an incomparable genre of Arab culture. Containing folklore origins and genetically related to the epic, it is at the same time quite distinctive and distinctly separate from other literary genres. The prose of Days, as well as poetry, is a work of high art with its own laws and its own poetics. And considering that for a long time, Arabic prose has not received proper development, the appearance of Ayyam Al-Arab should be regarded as one of the sources of historiographic prose, actually as the beginning of narrative prose in the history of Arabic literature.

Citation: Муталова Гулнора Сатторовна. (2019) Osobennosti Rannesrednevekovogo Ehpicheskogo Tvorchestva Arabov. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6326

Copyright: © 2019 Муталова Гулнора Сатторовна. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Введение. Важнейшей частью культурного и духовного наследия различных народов мира являются предлитературные эпические памятники, среди которых особого внимания заслуживают уникальные и бесценные образцы устного народного творчества. Для арабов одним из таких памятников являются племенные сказания, получившие в арабистике название «Айям ал-араб» («Дни арабов»). Собрание сказаний о подвигах арабских племен и отдельных героев со вставленными стихотворными отрывками, уникально и как литературный источник, изучение некоторых составных элементов которого доказали существование арабского эпоса, который можно поставить в один ряд с лучшими образцами мирового эпического творчества. Помимо этого, «Дни арабов» послужили сюжетным кладом и продолжают оставаться живительным источником вдохновения для многих поэтов и писателей и не только на Востоке, но и на Западе.

В доисламский период на территории Аравийского полуострова поддерживалась и развивалась богатая эпическая традиция, составившая органичную часть единого и сложного целого общеарабского, пусть ещё не превратившегося в классический образец, героического эпоса. Появившиеся позднее «арабские народные романы» были естественным продолжением этой традиции, получив рост на её почве. Преемственность носила чисто культурный характер, в ней выражалось осознание исторической связи с общеарабским прошлым. Эпос не принадлежит одному времени, но является достоянием многих сменяющих друг друга поколений.

Результаты исследования. Предания «Айям ал-араб» («Дни арабов») рисуют нам целую эпоху в жизни арабов – эпоху родоплеменных отношений, тем самым, представляя собой бесценный исторический памятник. Ни одно из них не стоит обособленно. Все они дополняют друг друга в создаваемой ими картине мира. Каждый рассказ – законченное целое и вместе с тем, он связан с другими. Происходит как бы непрерывная циклизация.

Употребляемый нами термин не следует путать с термином «циклизация», принятым В. Жирмунским, Н. Ибрагимовым и Т. Мухтаровым.

Так, Н. Ибрагимов в книге «Арабский народный роман» пишет: «Наиболее простым случаем циклизации, вызванным повышением интереса к тому или иному герою народных сказаний, возникающему в определенных исторических ситуациях, является соединение разрозненных повествований, прозаических и поэтических об отдельных подвигах этого героя. При этом возникает единая сюжетная линия, на которую эти сюжеты, иногда дублируясь с незначительными вариантами, нанизываются» [7, с. 62].

По мнению Т. Мухтарова и др. «суть принципа циклизации состоит в том, что в начале разрозненные легенды и предания о том или ином герое объединяются в циклы, группирующиеся вокруг одной центральной фигуры» [11, с. 115].

Согласно теории В. Жирмунского, процесс циклизации можно разделить на три основных вида: биографическая, генеалогическая и циклизация вокруг единого центра [6]. В эпосе, как правило, происходит объединение разрозненных рассказов об одном герое (или племени) вокруг единого сюжетного стержня. Эти рассказы о подвигах выстраиваются в логически последовательное повествование о жизни героя – от его рождения до героической гибели. Позднее, когда герою как бы досочиняются предки, биографическая циклизация перерастает в генеалогическую, которая предполагает гибель героя и последующую месть его родственников врагу.

В рассматриваемом нами памятнике циклизация осуществляется за счет структурного единства преданий, собранных в единую ткань, благодаря единству тематики, прикрепленности сюжета «Дней» к реальному географическому пространству, вхождению одного «Дня» в другой со всеми вытекающими отсюда генетическими связями. Летопись дополнялась новыми сведениями, её окончание всё время отодвигалось, продолжаясь дополнительными рассказами о новых событиях. Летопись росла вместе с историей.

Интересно отметить, что, несмотря на то, что предания «Аййам ал-араб» являлись по существу «местными хрониками», о них было известно по всей территории Аравийского полуострова, они были общеарабским достоянием. Наверняка, были и другие «Дни», повествующие о бесчисленных межплеменных сражениях, разыгравшихся в доисламской Аравии, но они не сохранились, стерлись из памяти. Какой критерий был избран при отборе из огромного количества преданий тех, что получали право на дальнейшее существование. По всей вероятности, сохранялись и «выживали» лишь те из преданий, что повествовали о событиях и битвах, отличающихся от многочисленных других столкновений наличием определенного комплекса факторов.

Первым фактором могло служить участие в сражении известного исторического лица¹ [11, с. 84-110]. Например, «День Халимы» и «‘Айн ‘Убаг» с участием известных правителей джахилийского периода ал-Мунзира ибн Ма ас-Сама’ и ал-Хариса ибн Джабалы, «День ‘Указ» с участием самого пророка Мухаммада (с.а.в).

Вторым фактором, обусловившим сохранение предания, могло бы быть участие в «Дне» талантливого поэта, воспевавшего подвиги своих соплеменников, увековечив их в своих стихах. Это – знаменитые доисламские поэты Антара ибн Шаддад / «День Дахиса и Габры»/, Имруулькайс / «День Худжра»/, ал-Ханса и её братья Му‘авийя и Сахр / «Первый день Хауза», «День Зат ал-Асл»/.

Третьим фактором являются затянувшиеся столкновения и войны, длившиеся годами «Войны ал-Фиджар», и десятилетиями «Война ал-Басус» и «День Дахиса и ал-Габры».

К четвертому фактору следует отнести то, что сражение, о котором повествовало предание, играло большую роль в истории арабов, являясь каким-то важным переломным моментом в соотношении определенных сил. Например, «День Зи Кар», когда объединенные арабские племена нанесли мощное поражение иранским войскам, или «День Хазаз», повествующий как после объединения усилий всех северо-аравийских племен удалось покончить с зависимостью северных арабов от южных.

Конечно, перечисленные факторы являются не исчерпывающими при естественном отборе лучших преданий. Ведь сохранились лишь те, что выдержали испытания временем и получили одобрение слушателей. Все остальные, менее совершенные варианты сказаний были

¹ Это ещё один пример эпической традиции, продолжившейся в народных романах, где главным героем часто является историческая личность, например, «сират Хамза», «сират Антара», «сират Бейберс», «сират Бахлаван» и т.д.

отброшены и отвергнуты. Предметом изображения в преданиях, прошедших эту «примитивную» цензуру служит не быт, не повседневная жизнь людей, а решающие поворотные моменты в судьбах арабских племен, оставаясь на века в народной памяти.

Всеми исследователями, занимавшимися дописьменным периодом, отмечалось наличие в этот период двух типологически противоположных друг другу линий текстов. Первая – определяется как мифологическая, а вторая – устные рассказы о происшествиях. По определению С.С.Аверинцева, «мифы – представляют собой цельную систему, в терминах которой воспринимается и описывается весь мир» [2, с. 876]. Другими словами, «миф – это осмысление мира и эмоциональное вживание в его явления, но никоим образом не жанр словесности» [4, с. 17]. Мифологические тексты «не являются, в нашем смысле сюжетным, и вообще с большим трудом могут быть описаны средствами привычных для нас категорий. Мифологический текст наблюдает категориями начала и конца, он мыслится как «целое, непрерывно повторяющееся устройство, синхронизированное с циклическими процессами природы» [9, с. 11].

В нашем исследовании нас интересует вторая линия текстов, которая как бы разрывает непрерывный мифологический текст и выхватывает из заданного цикла жизни редкие события, привлекающие к себе внимание своей неповторимостью. Эти тексты в отличие от первых уже сюжетны и именно на их основе возникает рассказ. К примеру, события в «Дне Халимы», который получил свое название в честь дочери ал-Хариса ибн Джабала ал-Гассана, одержавшего победу в сражении ал-Мунзира. Дочь ал-Хариса внесла свой важный вклад в эту победу, по-видимому, вдохновляя своей внешностью воинов отца. Здесь немного воображения и можно представить себе «сюжет» достойный «1001 ночи» – вождь племени мог пообещать особо отличившемуся воину свою дочь в качестве награды.

Говоря о критериях отбора событий в «Днях», мы отметили, что в них запечатлелось только самое яркое, необычное, редкое, привлекающее внимание в мире, окружающем человека, и в самом человеке. И это естественно.

По существу, основная тема преданий «Айям ал-араб» – это конфликты между арабами, приводящие к кровавым распрям, убийствам, ранениям, изгнаниям из племени. В каждой отдельной ситуации события переплетаются и взаимодействуют с множеством факторов, характерных для каждого конкретного случая. Поэтому и невозможно было бы систематизировать «дни» на основе этого признака. Какие-либо детали из жизни ведущих персонажей могли быть упомянуты лишь по мере необходимости для раскрытия главного конфликта.

«Дни» более чем другие жанры средневековой литературы подходят к изображению действительной жизни. Они доносят до нас реальные конфликты и ситуации, её герои и персонажи в большинстве своем, это люди, которые тогда жили на самом деле. «Автор» «Дней» убежден в их правдивости, так же, как и его слушатели. Однако, отметим, что в средневековую реальность входило и немало фантастического и чудесного. Так, в преданиях наряду с живыми людьми присутствуют джины, среди факторов, определяющих ход сражений. Важное место занимают предсказания и вещие сны. Обо всем этом преподносится в той же степени уверенности, что и обычные сцены, и разговоры, то есть предсказания и вещие сны воспринимается как что-то обыденное, естественное.

Например, в «День Тихфа», рассказывается, что у главного героя Шихаба был джин, который обо всем рассказывал ему [1, с. 80]. Он же предсказал, что Шихаб выиграет спор и получит 100 верблюдов. Так и произошло на самом деле. Или в «Первом дне Хауза» Сахр отговаривает своего брата Му'авию от набега словами: *«Я вижу, как тебя повесят на акации, если ты нападешь на них. Но не послушал Му'авий и ушел в набег. Едва он достиг долины Хауза, над ним стала кружить птица, а ночью приснились ему антилопа и ворон. Показалось ему это плохим предзнаменованием, и вернулся он домой. Через год вновь собрался он войной на чужое племя, и опять привиделся ему на том же месте и антилопа, и ворон. Снова повернул он коня обратно...»* [1, с. 221]. И все же не удалось Му'авийе уйти от судьбы, не смог избежать он боя с противником, и был убит.

Судьба играет важную роль в жизни и сознании арабов в доисламский период. Именно с ней тесным образом связаны прорицания, видения и вещие сны. Судьба – это сила, стоящая над человеком, она подстерегает его на каждом шагу, властвуя над живой и мертвой природой. У каждого человека своя судьба, которая не зависит от его внутренних качеств и характера. Нередко самые мудрые и сильные герои преданий терпят поражения в схватке с судьбой.

Ярким примером тому служит предание о жизни и гибели Имруулькайса в «День Худжра» [1, с. 80]. Когда пришли к нему с вестью о смерти отца, то долго думал он, прежде чем принять решение об отмщении. К тому времени отношения между отцом и сыном были

давно расстроены, так как отцу не нравилось, что Имруулькайс, имея в своих жилах царскую кровь, слагает стихи. Старшие братья отказались от мести, и на долю отвергнутого сына пал выбор оставить или нет кровь отца неотомщенной.

«...Решил тогда Имруулькайс погадать на стрелах, которых было три: «повелевающая», «запрещающая» и «выжидающая». Три раза выпускал он стрелы, и три раза выпадала ему «запрещающая» стрела. Тогда обломал он стрелы, кинул их в лицо идола, при помощи которого он гадал и сказал: «Если б у тебя был убит отец, ты не препятствовал бы мне»» [1, с. 97-98].

По сюжету предания все отговаривали Имруулькайса от мести, предлагая получить царский выкуп. Но судьба уготовила ему другой исход: Имруулькайс мстит за смерть отца и, вынужденный скрываться от преследований врагов, находит пристанище у византийского императора ас-Самавала в Тайме. Тот дает ему многочисленное войско и отпускает. Но когда Имруулькайс покидает царский двор, то на него клеветают завистники, и тот посылает вдогонку поэту отравленное расшитый золотом халат. Одев его, Имруулькайс погибает.

На первый взгляд, кажется, будто Имруулькайс сам создает ситуации и влияет на ход событий. Но на самом деле судьба его неизбежна, ему было предначертано погибнуть, и он погибает. Эпизод со стрелами служит для уведомления публики о предстоящей судьбе Имруулькайса. Это предвосхищение событий выступает в виде прорицания, что прибавляет повествованию напряженность и интерес: всем интересно узнать, как именно свершится предначертанное ему судьбой.

Тема судьбы постоянно присутствует в «Днях». Конечно, «Дни» не дают ясного представления о причинах удачи или невезения человека, и Имруулькайс, в рассматриваемом нами предании служит образцом человека, который терпит неудачу в столкновении с судьбой, несмотря на свои выдающиеся качества.

«День Худжра» интересен тем, что содержащиеся в нем сюжеты троекратного гадания, коварного царя, завистника, отравленной одежды весьма близки к сказочным. А. Веселовский, опираясь на сравнительную этнографию, пытался наметить последовательность развития мотивов-сюжетов, отражающих последовательные ступени развития общества [3].

В «Днях» нет «свободного» вымысла. Нет в них выраженной авторской позиции, что даёт право говорить об «объективности» изображения событий и персонажей. Эти черты, связанные друг с другом являются признаками эпического творчества. В «Днях» мы не найдем обнаженного вымысла, потому что важным требованием к ним было требование соблюдения точности. Эта черта, в целом, присуща эпосу, и не только арабскому.

Говоря о точности изображения действительности, необходимо отметить, что факты не просто констатируются, о событиях не просто сообщается, а все события описываются. И в этом проявляется реалистичность «Дней», где картина происходящих событий реальна и во времени и в пространстве, она живая и убедительная. Однако эту реалистичность нельзя отождествлять с «документальностью». «Документальность», «протокольность» не изображают действительность, а слепо её отражают, фотографируют её лишь в отдельных частях. В художественном изображении воссоздаётся действительность, рассказы о событиях наглядны, легко вообразимы и представимы.

Известный востоковед Б. Я. Шидфар в книге «Образная система арабской классической литературы» пишет о сочетании «точности с фантастичностью», характерном для героического эпоса [12, с. 60]. Подобная «точность» прослеживается во всех «Днях»: подробно перечисляется количество воинов, с их подробной характеристикой и описанием внешности каждого из них, как, например, в «Первый день Хауза». Обратимся к отрывку из этого предания, где женщина из племени джухайна описывает Му'авию и его спутников своим союзникам из бану мурра:

قالت: رأيت فيهم شاباً عظيم الجمة، جبهته قد خرجت من تحت مغفره، صبيح الوجه، عظيم البطن، علي فرس غراء. قال هاشم بن حرملة: نعم، هذه صفة معاوية بن عمرو و فرسه الشماء. [1, с. 222]

Она сказала: Я видела среди них юношу с густой шевелюрой, лоб его выступает из-под шлема, лицо его красиво, у него широкая грудь, а конь под ним белого цвета. Сказал Хашим ибн Хармала: Да, это Му'авий ибн Амр и его конь аш-Шама'.

قالت: رأيت رجلاً شديد الأثمة، شاعراً يُنشد لهم، قال: ذلك خُفّاف بن غمير.
قالت: و رأيت رجلاً ليس يترح وسطهم؛ إذا نادوه رفعوا أصواتهم، قال: ذاك عباس الأصمّ.

قالت: رأيت رجلاً طويلاً يُكنّونه أبا حبيب، و رأيتهم أشدّ له توقيراً، قال: ذلك نُبيشة بن حبيب.
 قالت: و رأيت شاباً جميلاً له وَفرة حسنة، قال: ذاك العباس بن مردس السلمي.
 قالت: و رأيت شيخاً له صغيرتان، سمعته يقول لمعاوية: بأبي أنت! أطلت الوقوف، قال: ذاك عبد العزى زوج الخنساء
 أخت معاوية و صخر. [1, c. 222]

Она сказала: Один из них был очень смуглый, он читал стихи. Он ответил: Это Хуфайф ибн Умайр.

Она сказала: Я видела человека, он не покидал центра, и если звали его, то повышали голос. Он ответил: Да, это Аббас ал-Асамма¹.

Она сказала: Я видела юношу высокого роста, его звали Абу Хабиб, я заметила у них большое почтение к нему. Он ответил: «Да, это Нубайша ибн Хабиб».

Она сказала: Я видела красивого юношу, уж очень хорош собой. Он ответил: Это ал-Аббас ибн Мудасас-Салма.

Она сказала: Я видела старика, у которого были две косы. Я слышала, как он говорил Му'авийе: Поехали! Сколько можно ждать? Он сказал: Это Абду ал-'Аза – муж ал-Хансы, сестры Му'авийи и Сахра.

В «Дне ал-Лива» можно встретить и такое описание племен. Здесь рассказывается о том, как «племена бану джушам и бану наср, возглавляемые сыновьями Му'авийи ибн Бахра нападали на племена гатафан, победили в битве и забрали их имущество. Пройдя немного пути, они решили остановиться и отдохнуть. Один из братьев стал убеждать другого, что привал делать ещё рано, так как гатафанцы могут устроить погоню. Не послушав его, они стали варить похлебку из верблюдицы, запах которой привлек внимание племен гатафан, отправившихся в погоню за братьями».

فقالوا لربيئتهم: انظر ماذا ترى؟ فقال: أرى قوماً جعاً كأن سراييلهم قد غُمست في الجادي، قال: تلك أشجع، ليست بشيء! ثم نظر فقال: أرى قوماً كأنهم الصبيان، أسننهم عند أذان خيلهم. قال: تلك فزارة. ثم نظر فقال: أرى قوماً أذماناً، كأنما يحملون الجبل بسوادهم، يخذون الأرض بأقدامهم خدأً؛ و هم يجزّون رماحهم جرأً، قال: تلك عبس و الموت معهم! ثم تلاحقوا بالمنعرج من ربيعة اللوى، فاقتتلوا، فقتل رجلٌ من بني عبس عبد الله بن الصمة، و جرح دريد و سقط، فكفوا عنه و هم يروّون أنه قتل. [1, c. 228]

Они говорили своим разведчикам: Посмотри, что ты видишь?

Он ответил: Я вижу много рослых людей, одежда их шафранового цвета.

Он сказал: Это – ал-Аиджа, бесспорно.

Затем он посмотрел и сказал: Я вижу людей, похожих на подростков. Они держат пики на уровне ушей своих коней.

Он ответил: Это Фазара.

Он еще посмотрел и сказал: Я вижу людей темного цвета, как будто гора движется, они бороздят землю своими ногами и волоком тащат свои копья.

Он сказал: Это Абситы, смерть идет с ними.

Затем они догнали друг друга в местечке ал-Мун'аридж в песках ал-Лива, завязался жестокий бой, в котором было пролито много крови. В этом сражении один из абситов убил Абдаллу ибн ас-Саммата, а Дурайд был ранен и упал, они бросили его, подумав, что он убит...

Подробность этих описаний призвана придать правдоподобие повествованию, и стремление сохранить в памяти как можно более точно прошлое народа и племени². Рассказчик уверен, что он может повлиять на действительность, если умножит численность своего племени, перечислив большее количество его членов и прибавив еще несуществующих героев-соплеменников. «Таким образом, здесь мнимая точность как нельзя более естественно сочетается с фантастичностью и в ситуациях, и в определенном количестве, возрасте, внешности героев и так далее» [12, с. 66]. Как мы видим события происходят в реальном мире, они обставлены бытовыми подробностями (это есть художественные детали), действующие лица говорят вполне бытовым, характерным для них языком (то есть приближение средств

¹ т.е. Аббас-глухой (прим. автора)

² Хотелось бы обратить внимание на тонкие и точные наблюдения, позволяющие ”на глазок”, по едва заметным признакам определить принадлежность к тому или иному племени. В целом, современного читателя в ”Днях” поражает почти фотографическая точность описаний.

изображения к изображаемому), описываются материальные, видимые последствия (то есть исход битв, сражений).

Важную роль в преданиях играют имена собственные, в частности, географические названия. Услышав название знакомой местности, слушателя охватывают определенные эмоции, радость узнавания. В его воображении возникает образ известной долины, селения или горы, мысленно он дополняет то, что опустил в описании сказитель.

Несмотря на то, что «Дни» являются уникальным, ни с чем несравнимым жанром арабской литературы, их, тем не менее, следует относить к эпосу, невзирая на то, что целый ряд признаков отличает предания от других эпических жанров. Так, например, в «Днях» относительно немного эпических преувеличений. Даже совершая героический поступок, его «герой» не выходит за границы человеческих возможностей, хотя иногда, и достигает этого предела. Сражаясь один против нескольких, он побеждает или обращает их в бегство, как, например, персонаж «Дня Сахбал», сражаясь один с четырьмя соплеменниками против семнадцати человек из вражеского племени, убивает почти всех, оставив в живых лишь троих, чтобы, привязав их к верблюдам, отправить к своему племени с посланием [1, с. 242]. Или же в «День ал-Кадид» один из героев убивает троих, защищая честь своей жены [1, с. 241].

Отметим, что в некоторых произведениях от истории остались одни имена героев и правителей, перенесенные в другое эпическое время и эпическое пространство¹. В «Днях» же действуют люди, некогда жившие на самом деле, они действуют в реальных обстоятельствах, на своей родине, в определенное время, которому нельзя отказать в историчности. Эпическое время «Дней» не может быть определено как условное или фантастическое, оно воспринимается как строго историческое, действительно существовавшее. Вот почему герои «Дней» не наделены вымышленными именами, а действия происходят в реально существовавших местностях, поселениях, городах. Имена героев – в большинстве своем – исторические имена, поэтому они так традиционны и устойчивы. И в этом смысле понятны и оправданы поиски в «Днях» исторических прототипов и исторических "протособытий", которые были усвоены более поздними авторами. И здесь ещё раз уместно вспомнить утверждение Б. Шидфар о том, что "«Дни» явились уникальным кладом сюжетов, оказавшим огромное влияние на развитие средневековой арабской литературы» [12].

Но более всего от других родов эпоса «Дни» отличаются своей стилистикой, изобразительными средствами, которые приближаются к романам. Если некоторые произведения эпоса написаны так, что у читателей создается впечатление определенного барьера, существующего между реальным и изображенным миром, то язык «Дней», простой и обыденный, наоборот, этот барьер разрушает.

«Дни» рождались в обществе, еще не ощущавшем живую связь с миром «Дней» как в историческом, так и генеалогическом, территориальном и культурно-бытовом отношении. Хотя мы привыкли к тому, что обычно в эпосе воспевается далекое прошлое, некоторые из «Дней», такие как «День Зи Кар», «День ал-Уакаба» и другие, были созданы уже в период распространения ислама, и грань в них между изображаемым временем и временем записи почти стёрта.

Итак, резюмируя вышеизложенное, обобщим следующие **выводы**:

Предания «Айям ал-араб», являясь, по сути, «местными хрониками», о которых было известно по всей территории Аравии, стали общеарабским достоянием благодаря тому, что «выжили» в силу определенных причин. На наш взгляд, основной из этих факторов сводится к тому, что предметом изображения в преданиях служил не быт, не повседневная жизнь людей, а решающие поворотные моменты в судьбах арабских племен, запечатлевшиеся в народной памяти.

В «Айям ал-араб» даётся точное (порой до мельчайших подробностей) изображение действительной жизни, реальных конфликтов и ситуаций, героев и персонажей, живших тогда на самом деле. Иначе говоря, между реально существующим и изображаемым миром нет того несоответствия, который присущ некоторым эпическим произведениям. Как следствие этого, в этих преданиях мы не находим вымысла, потому что важным требованием в предании было требование соблюдения точности, что в целом присуще эпосу, и не только арабскому. А

¹ Здесь речь идет о героических личностях, нередко имеющих исторический прототип: герой «Сират Антара» - известный доисламский поэт и герой Антара ибн Шаддад; центральная фигура «Сират аз-Захир Бейбарс» - государственный деятель и храбрый военачальник, султан Египта; главное действующее лицо «Киссат ал-амир Хамза ал-Бахлавани» - Хамза ибн ал-Мутталиб, дядя пророка Мухаммада и т.д..

простой и обыденный, лишенный излишней витиеватости и вычурности, язык героев и повествования ещё раз свидетельствует в пользу данного аргумента.

Что касается особенностей повествования в «Аййам ал-араб» как своеобразной формы литературного произведения, то здесь бросается в глаза так называемый «симбиоз» прозаической части со стихотворной, некое единство прозы и поэзии. Многочисленные события и факты отображаются в большинстве случаев в прозаической форме, а эмоциональная часть повествования сосредоточена в поэтических отрывках, которые зачастую совпадают с предшествующей прозаической частью. Стиль «Аййам ал-араб» сугубо деловой, отличается экономичностью средств, с помощью которых описываются персонажи, освещаются события и другие детали. Все события и предметы описываются кратко, но очень насыщенно, и обязательно имеют отношение к рассказу о конфликте, столкновении, мести и т.д. И главное, на наш взгляд, правило эпических повествований, в том числе и этих преданий, состоит в том, события излагаются в однолинейной временной последовательности, то есть, нет здесь возврата в прошлое или «забегания» вперёд.

Как и в большинстве преданий, в «Аййам ал-араб» собственно героическая тематика с её поединками и сражениями всегда на первом плане повествования. Конфликты, распри, междоусобицы – это, по сути, конфликты между людьми, обусловленные столкновением их интересов, и выявляющие качества и характеры их участников. Однако, об оттенках психологизма, раскрытии положительных и отрицательных черт, об изображении разносторонности характера персонажей говорить ещё не приходится, ибо сложность человеческого характера не вписывалась в рамки традиционно героического содержания и традиционные способы изображения.

ЛИТЕРАТУРА

1. أيام العرب في الجاهلية. تأليف محمد أبو الفضل إبراهيم ، علي محمد البجاوي. - بيروت: المكتبة العصرية، 2004. – 352 ص.
2. Аверинцев С.С. Мифы // Краткая литературная энциклопедия / Под ред. А. А. Суркова. – М., 1972. – Т. 4. – С. 876-881.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1989. – 405 с.
4. Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. – М.: Наука, 1990. – 246 с.
5. Жирмунский В.М. Народный героический эпос.– М.–Л., 1962. – 435 с.
6. Жирмунский В.М., Зарипов Х.Т. Узбекский народный героический эпос.– М., 1947. (электронный вариант)
7. Ибрагимов Н.И. Арабский народный роман. – М., 1984. – 255 с.
8. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – М., 1979. – 360 с.
9. Лотман Ю.М. Статьи по типологии культуры. – Тарту, 1973. – 150 с.
10. Мухтаров Т.А. Жанры средневековой арабской прозы (СИРА)/ Отв. ред. Н.Ибрагимов. – Т., 2010. – 96 с.
11. Мухтаров Т.А., Саттиев А.И., Шамусаров Ш.Г. Очерки средневековой арабской прозы.– Т., 1992. – 219 с.
12. Шидфар Б.Я. Образная система арабской классической литературы (VI-XII вв.). – М., 1974. – 254 с.

SOCIOLOGY

INSTITUTE SUPERVISION AS AN EFFECTIVE TOOL OF INSTITUTIONALIZATION IN THE SOCIAL SERVICES OF KAZAKHSTAN

¹Doctoral Student, *Lyaziza G. Adilova*,²PhD, Professor, *Gulnara A. Abitova*¹Kazakhstan, Astana, Academy of Public Administration Under the President of the Republic of Kazakhstan²Kazakhstan, Aktobe, Kazakh-Russian International UniversityDOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6327

ARTICLE INFO

Received 08 November 2018

Accepted 23 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

social services, institute of supervision, effective tool, institutionalization.

ABSTRACT

The paper presents issues on institutionalization of the social services sphere in Kazakhstan in the framework of social modernization. In particular, it is the issue of increasing professionalism of social workers and supervisory support of specialists who works in special social services. Sociological surveys were conducted using a questionnaire surveys, interviews of experts, social workers. The institutional approach to increasing professionalism and competence of social workers, as well as an effectiveness of social work, was investigated on the basis of public opinion analyses. Based on the results of the empirical and sociological-statistical studies, the most critical factors of social service work have been identified and substantiated. Kazakhstan model of professional support to the provision of special social services is seen in the design of a new institutional model as Cross-Functional Institute of Supervision. This study contributes to optimization of the social work system and effectiveness of social services in future.

Citation: Lyaziza G. Adilova, Gulnara A. Abitova. (2019) Institute Supervision as an Effective Tool of Institutionalization in the Social Services of Kazakhstan. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6327

Copyright: © 2019 **Lyaziza G. Adilova, Gulnara A. Abitova**. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. *The goal of the study* is to identify the main mechanisms for the establishment of supervision as an institutional factor for improving the quality of special social services. To achieve a goal, a following *research tasks* have been identified in the framework of this part of the study:

- ✓ analyzing of possibilities of the establishment of supervision as an institutional mechanism of social work in Kazakhstan;
- ✓ highlighting features of social work in different social systems;
- ✓ collecting and analyze sociological information on the provision of special social services to people in difficult life situations.

The Evaluation of Scientific Study of the Problem and the Gaps in the Research Literature. At the present time in the scientific literature a significant amount is represented by developments around the evolution of social systems, the transformation of theoretical and practical approaches to the management of social development, the formation of social work as a sphere of professional activity, as well as its formalization into an independent educational category. The studies presented in the review of foreign literature show that International Western practice is characterized by a steady improvement and a constant study for social technologies in the sphere of social services. The

scientific results of Kazakhstan scientists mainly concern the reform of social policy, state regulation of social services, raising the level of financial social assistance, training social workers, as well as the modernization of the social sphere in the country as a whole [1-5].

However, specifics of the institutionalization of the special social services system, as well as the increase of professionalism of social workers, have not yet been studied as a whole in Kazakhstan research. There are separate works on issues of supervision in medicine and health care. This fact determines a significance and novelty of subjects of research and realizes the object of research to improve the social sphere. It is expected the studies of the problem of professional support to social workers and a study of innovative mechanisms to ensure a quality of the provision of social services will closed the gaps in the research literature.

Currently, supervision in developed social systems is a common way of correction and professional development of specialists in the field of social work. In the international practice, supervision is also seen as an innovative form of organizing social work and coordinating the psychological, pedagogical, professional development of social workers [9-12]. In the Post-Soviet space, supervision is a new little-researched phenomenon and the main practice of its application has long been associated with the organization and implementation of activities of foreign companies that widely practice the policy of supporting their specialists through the help of mentors [13-15].

At present, in the economically developed countries of the world, supervision has an institutional status and is a significant resource providing personal support, increasing the professional qualification of employees and supporting them throughout their professional activities. In connection with these processes, the role and importance of the social worker of his rights and responsibilities has grown in the framework of the evaluation and definition of the need for special social services, a qualitative assessment and the definition of the need for special social services to the person (family) in a difficult life situation [16-18].

In this regard, the question of institutional approach to improving the professionalism and competence of social workers, as well as the effectiveness of social work, has been studied on the basis of the public opinion study. There are many factors that significantly affect to positive dynamics of social services work and to increase the competences of the professional group in the social structure of society. Development of advisory support to social workers, increasing of the role and status of social workers in public policy, improvement of a special social services quality is one of them. In the paper it was proposed methodological tools of sociological studies, such as surveys and interviews experts and specialists, social workers, social service agencies, categories of persons in a difficult situation, as well as statistical comparative analysis of the results of sociological research. Based on this tool, monitoring sociological surveys, as well as analysis and processing of research results were conducted.

Results and discussion. In the work, the list of status indicators was developed to identify a professional group of social workers and a group of people receiving special social services. These include: qualification, level of education, status and prestige of the profession, evaluation of the importance of social and labor values, the conditions for the success of working life, motives for choosing a profession, the relevance of the profession to education; level of satisfaction with work, working conditions, quality of service delivery; the degree of psych emotional state, risk factors, the level of professional qualities of specialists in the social sphere.

On these parameters, a sociological survey was conducted for the social and labor assessment of the professional activity of social workers and the quality of special social services. Sociological research was conducted in 2 stages: in 2015 and 2017. For these studies, special groups from people receiving special social services, as well as the categories of social workers dealing with problems of people who had fallen into a difficult life situation were selected.

At the first stage, surveys of social workers from 8 regional social service centers (from 16 regions of the republic) were conducted. There were respondents from such organizations as: Day Care Center, Department of Rehabilitation of Children and Adolescents, Home Health Care Center, Department of urgent service, Department of Social Services at Home. The first stage is devoted to conducting a sociological and statistical analysis of the professional qualities of social workers. Here, assessment of the level of professionalism and competence of specialists in social work in Kazakhstan is given, as well as factors influencing on them.

Using a comparative analysis in 2015 the sociological survey was carried out in social service institutions of the cities Almaty and Astana, in 2017 - in regional and city services (53 people). At the second stage of the sociological and statistical analysis, the sample size was increased to 55 social workers. At the second stage of the study, a survey and assessment of the risk factors affecting the productivity of social workers and quality of providing by them social services were conducted. In a

selective set, there were already 150 social workers (from city and regions), which accounted for 73.5% of the total number of established posts for social workers.

In the study of the impact of working conditions on the psych emotional state and productivity of the work of specialists, the following facts were established. Social workers of social service centers and provision of special social services experience during the day, to a greater extent, the impact of negative "psychological" factors than "physical" factors, which is due to the specifics and nature of work. More than 50% of the working time social workers at home are under the influence of "psychological" factors, rather than physical or material (Fig. 1). Comparative analysis for 2 years shows that the most significant among are the psychological instability of clients in the emotional sense, their depressiveness is 15.7% and 16.5%, difficulties in communication and communication due to the lack or lack of pedagogical-psychological experience or insufficiency work experience - 9,1% and 10,2%.

Fig.1. Diagram of comparative analysis of the impact of psychological Factors on the working conditions of social workers.

Source: made by the author according to sociological survey results.

One of the most important characteristics that affect to the productivity of social worker is a positive attitude toward his life, an optimistic mood. According to results of the analysis, it is obvious that this factor takes place, but the positivity of social workers is low. This is due in large part to the specificity of the category of people receiving social services and their negative impact on professionals.

Information on the types of activity and risk factors obtained as a result of the sociological and statistical analysis was confirmed and supplemented by the results of the questionnaire. The majority of social workers (41.2%) have a feeling of extreme fatigue by the end of the working day. Practically zero indicator by the criterion "I do not feel fatigue at the end of the working day" (0.2%). The overwhelming majority of social workers (70.7%) believe that their working conditions adversely affect their health; 22.1% of respondents state that working conditions do not affect health; 9% - have a beneficial effect on health. In the answer to this question social workers of different departments were unanimous. 23.7% of respondents often experience a feeling of excessive physical stress, 20.5% - often in a state of psych emotional stress; 14.2% are in a state of great depression. Moreover, last two indicators have increased compared to 2015 (Fig.2).

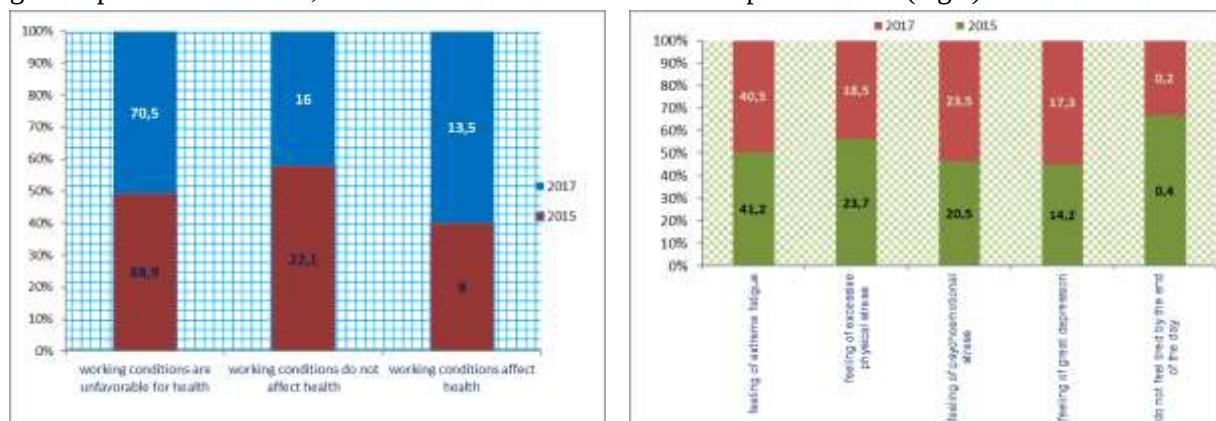

Fig.2 Comparative analysis of working conditions for the health of social workers.

Source: made by Author according to sociological survey results.

To determine the general set of parameters obtained with respect to labor values, a histogram and a distribution polygon were constructed. For this, the normal distribution and the Poisson distribution were used. From the obtained graphic data, it can be concluded that discrepancies between empirical and theoretical frequencies are random.

The respondents consider a lack of tools (instruments) for raising the level of education, acquisition of necessary experience, consulting support and training opportunities to mentors (supervisors) as the main risk factor for professional social work. At the second stage, analysis and assessment of risk factors affecting the productivity of social workers were carried out. One of the main factors of respondents is the feeling of excessive fatigue and psycho-emotional stress. The feeling of dissatisfaction with the help given to clients comes from a lack of experience and knowledge in related fields. Experiments speak about the need for urgent intervention and the creation of tools for the rehabilitation and correction of the physical and psycho-emotional status of social care professionals.

Conclusions. Thus, as a result of conducted sociological research and statistical processing of empirical information (based on quantitative methods of data analysis), the following main conclusions were obtained. The nature and working conditions during the performance by the social workers of their basic functions can be assessed as unfavorable in terms of the possibilities of maintaining and promoting health (physical and psych emotional). It is necessary to carry out preventive measures to prevent risk factors and introduce corrective tools to increase the productivity of social workers. And, of course, it is necessary to introduce a new Social Institute as a Cross-Functional Institute for Supervision of Social Work. Within the framework of such an institutional approach, it is possible to develop programs for continuing professional development, where various trainings for the development of communication skills, service skills, and self-correction skills would be provided.

In this sociological study, the institutional approach to improving the professionalism and competence of social workers, as well as the effectiveness of social work, was explored on the basis of public opinion research. Based on the results of the empirical and sociological-statistical studies, the most critical factors were identified and justified. These factors influence both the development of professional qualities and the productivity of social workers in the service sector. The results of the analysis confirmed our assumptions about the influence of risk factors. The main factors are the development of advisory support for social workers by more experienced specialists, the enhancement of the role and prestige of the profession of social work, the improvement of the quality of the provision of special social services through social work institutions, etc. All these measures and mechanisms must significantly affect the positive dynamics of the work of social services and social workers, as well as to increase the competence of the professional group in the social structure of society. Therefore, in our opinion the design an institute supervision is an effective tool increasing for the social service quality and for developing a professional skill of the social workers and specialists. In the long term, the research will focus on the issues of solving the problems of competency-based training of personnel for this sphere, enhancing the prestige of social workers, and the formation of the cross-functional institute of supervision as an innovative institute for the social sphere.

REFERENCES

1. Taibova O. (2006) Gosudarstvennoe upravlenie v oblasti zashhity i zashhity nesovershennoletnih: administrativnyj i pravovoj aspekt. Thesis for the degree of candidate of legal sciences. St. Petersburg: North-West Academy of Public Administration. (In Russ.).
2. Murtazaliev M. (2005) Social'no-pedagogicheskaja profilaktika prestupnosti sredi nesovershennoletnih. Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences. Makhachkala: Dagestan. GPU. (In Russ.).
3. Hadzhimba L. (2007) Social'noe vzaimodejstvie organov gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija v oblasti predotvrashhenija deviantnogo povedenija nesovershennoletnih. Thesis for a candidate of sociological sciences degree. Saratov: Saratov Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. (In Russ.).
4. Nurumova G. (2014) Gosudarstvennaja social'no-integrirovannaja politika v otnoshenii netipichnyh detej. Thesis for the degree of Doctor Ph.D. Astana. (In Russ.).
5. Tezekbaeva Z. (2014) Social'naja politika i ee vlijanie na adaptaciju pozhilyh ljudej. Thesis for the degree of Doctor Ph.D. Astana. (In Russ.).
6. Dzhamanbalaeva Sh. (2002) *Novye podhody k organizacii social'noj zashhity detej i podroستkov. Eurasian community: society, politics, culture.* 2002. 1 (37): 59.
7. Kozhamkulova L. (2003) Professional'naja terapija v social'noj rabote: opyt SSHA. Politics. 6 (96): 46-47. (In Russ.).
8. Nurkatova L. (2010) Cennostno-semanticheskie orientacii u lic s suicidal'nymi tendencijami. Thesis for the degree of Doctor Ph.D. Almaty: KazNU. (in Russ.).
9. Gaskin L. (2003) Supervision of participants. In D. Cotten & J. Wolohan (Eds.) *Law for recreation and sport managers.* Dubuque, IA: Kendall/Hunt. (3rd Ed.): 138–148.

10. Thompson D., Hudson S. & Olsen H. (2007) S.A.F.E play areas: Creation, maintenance, and renovation. Champaign, IL: Human Kinetics.
11. PUIG CRUELLS C. (2014). Supervision of Child Social Care Teams: A Method to Ensure Quality Services. *Revista de Cercetare Ssi Interventie Sociala*, Vol.45, 200-214.
12. Barenblit V. (1997). *Supervisión de equipos sanitarios en distintas instituciones*. [V Jornadas Nacionales de APAG, Asociación de Psicoterapia Analítica. San Sebastián]. Available at: <http://www.apagnet.net/publicaciones/textos/grup10.html> (accessed 15 October 2018).
13. Belykh O. (2009) Osobennosti upravleniya social'noy reabilitatsiej nesovershennoletnih s deviantnym povedeniem. Thesis for a candidate of sociological sciences degree M.: MGU. (In Russ.)
14. Brjanceva M. (2009) *Social'naya politika gosudarstva v otnoshenii nesovershennoletnih v usloviyah transformacii social'noy sistemy Rossii*. Thesis for a candidate of sociological sciences degree M.: NNGU. (In Russ.).
15. Chapurko T. (2008) Gosudarstvennyja politika sovremennoj Rossii v oblasti zashhity prav i interesov nesovershennoletnih. Thesis for the degree of candidate of humanities. Rostov-na-Donu: North Caucasus Academy of Public Administration. (In Russ.).
16. Cruells C. (2014) Supervision of Child Social Care Teams: A Method to Ensure Quality Services. *Revista de Cercetare Ssi Interventie Sociala*. 45(1): 200-214.
17. Van der Smissen (2007) B. Elements of negligence. In D. Cotten & J. Wolohan (Eds.). *Law for recreation and sport managers*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt. (4th Ed.): 36–45.

HISTORY

НУРАТА – СВЯЩЕННЫЙ ГОРОД МУСУЛЬМАН

Суннатов Н. Б.,

соискатель Навоийского государственного горного института.

Узбекистан, г. Ташкент

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6328

ARTICLE INFO

Received 08 November 2018

Accepted 23 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

antique castle, runs of “Nur” and “Pirosta”, source of “giving ray”, a place tourists.

ABSTRACT

According to the researchers and archeologists Nurata city (Uzbekistan) was built in the ancient century and here is preserved runs of fortress of Nurata – wall of “Pirosta” (IV-VI centuries). The toponym of Nurata is formed around the water source – spring. Giving the beam that reaches to the heavens, the carts that is not found elsewhere. “A ray divine” rises to the sky from “chashma”, therefore curious tourists rush to see this unique appearance of nature.

Citation: Суннатов Н. Б. (2019) Nurata – Svyashchennyj Gorod Musul'man. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31012019/6328

Copyright: © 2019 Суннатов Н. Б. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Всё прошлое человечества с самого первобытного начала до настоящего времени проходит в качестве отношений между обществом и природой, находит свое отражение в топонимии – названиях местностей. Топонимы – это уникальный исторический источник, в котором сосредоточены социальные, экономические, политические, культурные и духовные аспекты прошлого. Другими словами, каждый топоним – это компактная история. Изучение топонимов Центральной Азии, в частности Нуратинского оазиса, имеющего глубокие исторические корни. Своеобразная смешанность (конгломерат) этнического состава населения Нураты, а также тесные взаимоотношения между такими отраслями хозяйства, как животноводство, садоводство, ремесленничество, определяют разнообразие и сложную стратиграфию топонимического комплекса Нуратинского оазиса.

Согласно своему природному географическому положению, оазис Нурата расположен в Узбекистане на перекрестке с древних времён кочевые и оседлые населенными пунктами степной части Средней Азии, с севера через пустыню Кызылкум, в то время существовало региональные управления Отрар (бассейны р. Сырдарья / Южный Казахстан), к северо-востоку от Уструшаны (Джизакская область), востоке и юге от Согд (Самарканд), западе и юго-западе до Бухары сосредоточенными зонами. Оазис служил своего рода «культурным мостом» в средневековые для интенсивных этнополитических и экономико-культурных связей среди этносов, проживающими в бассейнах рек Сырдарья и Зеравшан. Кроме того, из своего географического положения, в древние времена и в раннем среднем веке, принадлежал Нурата правителям Бухары и Карманы, и иногда центру Самаркандского Согда, но при этом сохранил свою относительную независимость. Выяснено, что социально-политические и этнокультурные процессы, которые происходили у этих правителей, также отразились на формировании Нуратинского оазиса.

Нур по-арабски значит свет. В местном народе говорят: «Ташкент-суви, Бухара-нури билан машхур», т. е. Ташкент славен обилием воды, а Бухара – селением Нур. Термин «Нур Бухарский» появился при исследовании древнего городища Нураты, археологические,

архитектурные и эпиграфические записки утверждают, что учёные востоковеды, упоминание этого объекта (особенно XV-XIX веке) в Бухарском эмирате, пришли к выводу, что Нурата считался вторым центром исламского верования этого региона (В.В. Бартольд, Я.Г. Гулямов, В. Шишкин, Х. Мухаммедов, Л.Ю. Манковская, В.А. Нельсон, О.М. Ростовцев и т.д)

А также, название этого города имело торговое и стратегическое значение для широкого распространения исламской религии и традиций. Поэтому об городище Нур слухи пошли, что “сияющий божественный луч” доходит до небес, земля которая нигде больше не встречаются, и с честью можно назвать этой местностью “Нур Бухарский”.

По свидетельствам археологических исследований видно, что места городищ Нурата и найденные в этой местности орудия труда, историко-культурный слой датируется до эпохи бронзы. Результаты научных исследований утверждают, что в центре древнего городища были места поклонения и проведения обрядов. На этом месте до наших дней сохранились останки оборонительной стены Нуратинской крепости – стена «Пироста».

По утверждению учёного археолога Я. Гулямова стена «Пироста» построена в 4 веке нашей эры и просуществовала до правления Саманидской династии (X век), в течении 400 лет служила как линия обороны. Археологические раскопки развалин древнего городища Нур показали, что вокруг источника жили люди с древних времен. В результате нашествия вражеских сил городище несколько раз разрушалось. Местные жители родной дом молитв и обрядов оставляли несколько раз и заново восстанавливали.

Впервые упоминается о крепости Нур в книге Наршахи «История Бухары» он утверждает: Нур большое селение; там есть соборная мечеть и много рабатов. Ежегодно жители Бухары и других мест отправляются туда на поклонение святыням и считают это путешествие весьма душеспасительным для себя. Говорят даже, что сходящий на поклонение в Нур совершает столь же богоугодное и спасительное дело, как «хаджи» (исполнивший религиозное паломничество в Мекку). По возвращении богомольца из селения Нур, город украшают венками, в ознаменование возвращения из такого благословенного места. Это селение Нур в других областях называют «светом Бухары», потому что там погребено много [20] "табиин", (людей, при жизни видевших «сахаба» — современников-самовидцев Мухаммада), — да будет всеми ими доволен Бог до судного дня.

Причина и проанализированные факторы топонима Нурата [1: 100-101.] и ее названия, необходимо учитывать факторы, имеющие жизненно важное значение, географические условия, божественность, связанные аспекты на признание святых мест. В этимологии термина «Нурата» – корень слова *нур* – «свет» является основным значением. Второй компонент слова – *ата*(ота). Мы считаем, что это связано с традицией тюркских народов, которые священные места (самое дорогое) ценились как – отец. Это является следствием того, что в тюркских народах уважение к личности родителей соблюдалось как культ. Топоним Нурата – форма при произношении местного языка *Нурато*. Эта форма объясняется на арабском языке, среди людей есть и понятие, что «места, где свет дарован Богом». Чтобы убедиться в правильности толкования, они показывают на доказательство, что свет источника воды Чашмы (родник) иногда появляется на этом месте.

Рис. 1.

При исследовании собранные материалы Нуратинского оазиса были сгруппированы на основе исторической базы (ойконимы, гидронимы, оронимы, антропонимы и т.д.). Были даны аналитические примеры связанных историй социальной реальности с помощью географических карт [2: физические карты].

Например, при появлении и распространение топонимов изучались легендарные народные сказки исторических времен. Единство топонимов через имена историко-исторических людей, освященных в умах людей, было изображено как духовный слой. Среди них исторические причины преобразованных имен святое место как Нургулата, Шахимардон, Гайибата, Фозилманата и другие антропонимы были идентифицированы, которые связаны с доисламскими и исламскими периодами. Из них возникло большинство антропотопонимы путём трансформации касающим фактором в отношении исламской эры.

Научные предположения о происхождении топонимов, таких как *Чамбил*, *Фариш*, *Харакана*, *Катинмала* (крепость), были сделаны о фольклоре и устных традициях. Названия семян, таких как *Митан*, *Джилантамгали*, *Иланли*, *Анна*, *Чиммас*, принадлежащие к этническому происхождению в топонимах, были описаны как этнотопонимический источник. Согласно сведениям, упоминающимся в архиве М. Вирского [3: ЦГА.РУз фонд, И-1, № 12, л. 128^{об}-145], в Каттакургане (36 волостей) Актау (Актовук), Агба (Огба), Дари (Дара), Уйшун, Мурдаш (Мирдаш) и др. данным, другие получили научную историографию.

Согласно социально-экономической степени расположенных вдоль Актау, кишлаки как *Чаима*, *Мушкан*, *Кукбулок*, *Хасаната*, *Нагара*, *Кадак*, *Барак*, *Джайлов*, *Жилбулак*, *Кирхавут*, *Кызылхавут*, *Анна*, *Сиртисулук*, *Тиканли* наименовался общим названием деревня – Джагалов. Джагалов использован как «деревня на склоне холма». По прозвищу Джагаловцы имели кличку «преследовщики воробьи». Причина этого в том, что местные «преследовщики воробьи» были при выращивании винограда (кишмиш)а более предприимчивы, чем другие деревни. Иногда деревен *Джагалова* называли, *Гармовулом*, имя которого почти забыто. По информации Т. Нахалова [4: Полевые записки (1988-1999 гг.)], северная часть сел Джагалова – это наклонный склон. Чтобы пасти стада овец они наблюдали до полудня из своего дома. Закончив домашнюю работу, после обеда они отправились к пастбищу и изгнали свой скот.

При систематическом исследовании оронимов топонимической среды Актау зависит от рельефной структуры этих мест, название человека именем и псевдонимом имеют древние основы, при этом возникли святые и дорожные почетные места, пришли к выводу, что по сравнению с текущим историческим процессом.

В названиях большое количество встречается кыргызных имен в горных гидронимах, неопределенные имена также можно найти в хребте Кара-тау. По устным легендам сказано, что в районе Нурата количество кыризов было 360. Например, руины Зулмкяриза сохранились в деревне Джармы у подножия Кара-тау, по мнению А. Мухаммаджанова, имена кыризов можно узнать дату и его раскопки. По счету абджада кыриза Зулмкяриза от общего количества букв выйдет сумма по году шамсий 970. по хиджри 1183 г, из этих чисел выйдет дата 1706 и 1707 г. по нашему календарю [5:55]. Сделан вывод, что, хотя кыризы были связаны с именем Александра Македонского, они были фактически построены в XV-XVII веках. В процессе исследования при классификации гидротопонимов, водных бассейнов и их рациональное использование, определен термин «кулпак». В Фаришском районе есть много кыризов “кулпак” *Нурак*, *Карахан*, *Анамуна*, *Курбанходжи*, *Янбулак*, *Деристон(Дайр)*, *Тешикташ*, *Сафараота*, *Фариш*, *Ухум*, *Андиган*, *Моджерум*, *Саф* и другие сохранены в отмеченных деревнях, некоторые из кыризов можно найти в наши дни. На горах Актау, Кара-тау и в хребтах Нурата – топонимы, гидронимы и оронимы считаются священными подарками природы, а также особенности с зеркальным отображением показывают историческое и преемственность социально-религиозных ценностей населения.

Надо ещё раз подчеркнуть, что касающимися источниками с историей древнейшего городища Нураты сохраненные письменные источники и материалы соборного мечета Чилустун, свидетельствует о том, что это место не зря назывался “Нур Бухарский” и является фактом для пояснения подлинного и правдивого анализа по этим вопросам. Поэтому любопытные туристы спешат увидеть этот уникальный облик природы.

По топонимическим объектам “Нури Бухоро” можно подтвердить следующие выводы:

- Сохранённые исторические сооружения в городище Нурата, свидетельствует о том, что в X-XIX веках «Нур Бухарский» был особо важным топонимическим-стратегическим объектом;
- Топонимическим объект «Нур Бухарский» почти тысячи лет славился в Бухарском эмирате вторым центром ислама, обрядов и обычаев.

- Мечети и развалина старого городища Нур, сохранившиеся до наших дней, напоминает о природе активных торгово-экономических контактов, просто сейчас называется Нурата, но при себе сохраняет «тайные» отрывки истории.

Рис.2.

ЛИТЕРАТУРА

1. Eriksen Thomas Hylland. Ethnicity and Nationalism. Second edition. / A handbook of economic Anthropology. 2002. Indiana university, Bloomington. – P.100-101.
2. Управление геодезии и картографии при кабинете министров Узбекистан// Состояние местности на 1988г. Издание 2000 г. // Объединенный штаб Вооруженных Сил Республики Узбекистан// Состояние местности на 1984-1988 г; 1984-1992 г; 1984-1995 г; 1988-1994 г; 1990-1994 г. Издание 2001-2004 г.
3. ЦГАРУз, И-1, список № 12, собр материалы 1441, л. 128^{об}-145.
4. Дала ёзув дафтари. №1. Оқтоғ ён бағри бўйича сафар кундалик (1988-1999).
5. Муҳаммаджонов А. Ўзбекистоннинг қадимги гидротехника иншоотлари. –Тошкент: Узбекистон, 1997. – 55 б.

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss

1(13), January 2019

SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

Passed for printing 25.01.2019. Appearance 31.01.2019.

Typeface Times New Roman.

Circulation 500 copies.

RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2019

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

<https://rsglobal.pl/>